

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Сумський державний університет
Факультет іноземної філології та соціальних комунікацій
Кафедра психології, політології та соціокультурних технологій

«До захисту допущено»

Завідувач кафедри

(підпис) (Ім'я та ПРІЗВИЩЕ)

_____ 20__ р.

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
на здобуття освітнього ступеня магістр

зі спеціальності 052 «Політологія», освітньо-професійної програми «Політичні технології та аналітика»

на тему: «Технологій маніпулювання масовою свідомістю в практиках пропаганди spin-диктатур»

Здобувача (ки) групи ПТ.м-31 Андрієнка Руслана Ігоровича

Кваліфікаційна робота містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

(підпис)

Руслан АНДРІЄНКО

(Ім'я та ПРІЗВИЩЕ здобувача)

Керівник: професор, доктор філос. наук Лебідь Андрій Євгенович _____

(посада, науковий ступінь, вчене звання, Ім'я та ПРІЗВИЩЕ) (підпис)

Консультант¹⁾ _____

(посада, науковий ступінь, вчене звання Ім'я та ПРІЗВИЩЕ) (підпис)

ЗМІСТ

ВСТУП	4
1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ МАНІПУЛЮВАННЯ МАСОВОЮ СВІДОМІСТЮ, ДОСЛІДЖЕННЯ ПРИРОДИ СУЧАСНИХ ДИКТАТУР	8
1.1 Дослідження маси, визначення і характеристики маси, унікальні риси маси, як соціального утворення.....	8
1.2. Характеристика масової свідомості, як величини, що піддається впливу. Природа впливу на масову свідомість.....	15
1.3. Визначення сучасних диктатур (spin-диктатур), як диктатур брехні. Визначення особливостей і розмежування від класичної диктатури (диктатури страху).....	19
2. ДОСЛІДЖЕННЯ МАНІПУЛЮВАННЯ МАСОВОЮ СВІДОМІСТЮ В РЕТРОСПЕКТИВІ: ВПЛИВ НА МАСОВУ СВІДОМІСТЮ В ДИКТАТУРАХ СТРАХУ.	29
2.1 Загальна характеристика технологій маніпулювання масовою свідомістю	29
2.2 Особливості пропаганди Німеччини першої половини 20-го століття. Технології маніпулювання масовою свідомістю в практиках пропаганди Німеччини першої половини 20-го століття.....	33
2.3 Особливості пропаганди Радянського Союзу. Технології маніпулювання масовою свідомістю в практиках пропаганди Радянського Союзу.	42
3. ПРОПАГАНДА СПІН-ДИКТАТУР В ПРАКТИЧНОМУ АСПЕКТІ. ТЕХНОЛОГІЇ МАНІПУЛЮВАННЯ МАСОВОЮ СВІДОМІСТЮ В ПРАКТИКАХ ПРОПАГАНДИ SPIN-ДИКТАТУР.	50
3.1. Особливості формування пропаганди в Угорщині. Технології маніпулювання масовою свідомістю в пропаганді Угорщини	50

3.2. Трансформація росії з спін-диктатури в диктатуру класичного типу в контексті технологій маніпулювання масовою свідомістю. Технології маніпулювання масовою свідомістю в практиках пропаганди російської федерації.....	56
ВИСНОВОК.....	70
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	74

ВСТУП

Актуальність. Зважаючи на трансформацію сучасних диктатур, глобалізацію суспільств, стрімкого розвитку інформаційних технологій, які кардинально змінюють способи комунікації і формування масової свідомості, зазнають трансформації також і методи пропаганди та пропагандистські кампанії.

Так, з відходом від поширення репресивних методів управління державою ХХ століття до більш лояльних методів інформаційного впливу, держави-диктатури «асимілювалися», і продовжують ведення політики під виглядом демократій. Внаслідок цього змінюються і підходи, замість репресій і гонінь – приходять висміювання, а технології пропаганди знаходять свій вияв на нових майданчиках і з використанням нових пристроїв і технологічних досягнень. Зважаючи на ці зміни, в політологічну науку було введено поняття «spin-диктатура», як збірне поняття, що описує і характеризує диктатури, які в своїй діяльності побудовані не на репресіях, а на брехні і симуляції демократичності державного устрою.

Зважаючи на фактичну відсутність аналізу технологій маніпулювання масовою свідомістю в державах spin-диктатур, їх дослідження є вкрай актуальними і необхідними для сучасної політологічної науки.

Тема. Технології маніпулювання масовою свідомістю в практиках пропаганди spin-диктатур.

Мета. Метою дослідження є аналіз практик пропаганди spin-диктатур засобами застосування технологій маніпулювання масовою свідомістю (на прикладі Угорщини та РФ).

Об'єкт. Технології маніпулювання масовою свідомістю.

Предмет. Застосування технологій маніпулювання масовою свідомістю як інструмент пропаганди spin-диктатур.

Завдання. У відповідності до поставленої мети виникла нагальна необхідність у вирішенні наступних завдань:

- Дослідити поняття «маса», виявити особливості «маси» як соціального феномену.
- Концептуалізувати поняття спін-диктатури, як диктатури брехні.
- Диференціювати спін-диктатури в порівнянні з «класичною» диктатурою.
- Дослідити технології маніпулювання масовою свідомістю з визначенням їх характерологічних ознак.
- Дослідити особливості пропаганди Німеччини першої половини 20-го століття та технології маніпулювання масовою свідомістю в державі.
- Дослідити особливості пропаганди Радянського Союзу та технології маніпулювання масовою свідомістю в державі.
- З'ясувати особливості формування пропаганди в Угорщині та технології маніпулювання масовою свідомістю.
- Провести дослідження ознак трансформації росії з спін-диктатури в диктатуру класичного типу в контексті технологій маніпулювання масовою свідомістю.

Гіпотеза дослідження. В ході трансформації глобального суспільства на тлі глобалізації, з метою недопущення соціальних протестів держави, що відносяться до спін-диктатур, змінюються інструменти ведення пропаганди, підходи і спрямованість кампаній, адаптують пропагандистські сюжети під цільову аудиторію, імітують демократію, але технології маніпулювання масовою свідомістю не змінюються. Змінюється спосіб і методи їх застосування, а не самі технології, які є сталими, і такими, що повністю виконують свої функції.

Методи дослідження. Аналіз та узагальнення літератури, аналітичних матеріалів, приведення відсіювання і позбавлення від несуттєвої інформації, а також відбирання і дослідження тієї інформації, яка може допомогти у

досягненні поставленої мети, вирішенні поставлених завдань допомогло сформувати фонд інформації, яка в подальшому була використана для дослідження, для підтвердження гіпотези та досягнення мети поставленої в роботі. Відповідний метод цілком є необхідним для проведення дослідження, адже без ретельного опрацювання матеріалу неможливо скласти базу знань, з якої в подальшому буде сформована робота. Дедукції та індукції, за допомогою яких досліджувалися загальні риси пропаганди і технологій маніпулювання масовою свідомістю в конкретних прикладах пропагандистського матеріалу, та визначалися спільні риси у конкретних технологій маніпулювання масовою свідомістю для визначення загальних ознак, що для цих технологій характерні. Систематизації, які допомагали працювати зі структурою відомостей, логічного узагальнення, завдяки яким роз'єднані пропагандистські кампанії і технології було досліджено в межах одного дослідження. Порівняння, завдяки якому було проведено порівняння диктатур старого і нового типу, а також технологій маніпулювання масовою свідомістю в державах представниках цих диктатур. Метод кейсів, завдяки якому більшість технологій маніпулювання масовою свідомістю, що були досліджені в межах даної роботи, були дослідженні на конкретних дійсних прикладах, тощо.

Теоретична значущість дослідження. Теоретичною значущістю дослідження є те, що дослідження технологій маніпулювання масовою свідомістю крізь призму spin-диктатур було проведено вперше. Сформовано власне визначення масової свідомості. Проаналізовано перехідне становище росії як диктаторської держави через практичні виявлення цього становища, а також здійснено аналіз технологій маніпулювання на конкретних прикладах.

Практична значущість дослідження. Полягає у можливості використання даного дослідження у підготовці аналітичних матеріалів експертними і політологічними установами щодо подальшого дослідження технологій маніпулювання масовою свідомістю, в аналізі пропаганди і розробці механізмів протидії пропаганди.

Структура та обсяг кваліфікаційної роботи магістра. Сформована робота складається зі вступу, 3 розділів, 8 підрозділів, висновків, списку використаних джерел. Основний текст роботи становить 66 сторінок. Список літератури складає 62 найменувань, викладених на 8 сторінках.

1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ МАНІПУЛЮВАННЯ МАСОВОЮ СВІДОМІСТЬ, ДОСЛІДЖЕННЯ ПРИРОДИ СУЧАСНИХ ДИКТАТУР

1.1 Дослідження маси, визначення і характеристики маси, унікальні риси маси, як соціального утворення

Дослідження, які спрямовані на визначення впливу на масову свідомість шляхом застосування певних технологій, не повинні спиратися на загальне уявлення про масову свідомість, яке може виникнути у читача, при прочитанні відповідної роботи, внаслідок чого – викликати хибне уявлення, відмінне від загального контексту в якому відповідне поняття розглядає автор. А тому, зважаючи на те, що сприйняття відповідного поняття може суттєво відрізнятись у будь якої особи, яка буде читати відповідну роботу, для того, аби позбавити читачів потенційної можливості не правильно зрозуміти, або викривити контекст, доцільно буде розпочати цю роботу із визначення понять «маса» і «масова свідомість», які дадуть загальну і вичерпну відповідь на питання спрямованості подальших досліджень, сформувавши відповідний фундамент.

«Маса» - це поняття, яке досліджується у великій кількості різних дисциплін і спрямованостей, а тому усвідомлення в правильному контексті досліджуваної величини, дозволить провести дослідження не відволікаючись на інші фактори, відкинувши зайві характеристики відповідного поняття. Для загального усвідомлення і розуміння «маси», як явища, можна поглянути на неї під кутом, який буде об'єднувати у собі політично-соціологічне і психологічне дослідження, а відтак, дасть можливість більш широко розібрати і зрозуміти природу «маси», як явища. Робиться це виходячи з такої логіки, що поняття «маса», досліджуване в різних контекстах у філософському значенні, соціології, психології, в тому числі – соціальній психології, теорії комунікації, політології, тощо, не суперечить визначенню «мас» в інших дисциплінах, а лише конкретизує, робить акценти на визначення під певним кутом, і як

правило, досліджуючи «масу» людей з політологічної і психологічної точки зору, дослідження буде проведене щодо однієї і тієї сукупності людей, тільки буде проведене з різними нахилами, і під різними кутами, з акцентами на різні особливості, які притаманні для маси.

Так, в узагальненому уявленні, маси (далі в роботі – маса) – це значне формування людей(що вимірюється тисячами, або мільйонами), що позбавлене рис громади чи суспільства, не має визначених ознак соціальної організації, сформованих традицій чи звичаїв, як і набору визначених правил, ієрархії ролей. За цим підходом, масу складають ізольовані індивіди, що розсортовані на окремі локальні групи і за своєю приналежністю знаходяться в різноманітних людських культурах, є анонімними, і, як правило, нічого не знають одне про одного. Представники «маси» в межах досліджуваної величини не спілкуються одне з одним, не обмінюються своїми судженнями й переживаннями, є однорідними, перебувають в подібних життєвих умовах, мають у сфері інтересів схожі, або одні й ті самі об'єкти. [1, 3, ст. 3-7] Поняття «маса» не може вживатися як синонім або заміник слова «спільнота», адже фактично масою є стихійна, неорганізована сукупність людей, і як зазначають деякі автори, це є поняття рухливе, змінне, тимчасове, випадкове. [2, 3, ст. 3-7] Інші навпроти зазначають, що для «маси» може бути характерним певна стабільність і тривалість. Загалом, середньою є думка про те, що маса хоч і є поняттям рухливим, але все одно на певному проміжку може бути стабільним і тривалим явищем.

Інше уявлення про масу – це розгляд її в контексті певної події, явища, не як відокремлене поняття, що існує саме по собі, а в конкретному, визначеному місці і часі. Так, згідно з цим підходом: «Маса – це велика кількість людей, які певний час перебувають у безпосередньому контакті (пікет, маніфестація, мітинг, демонстрація).» [4, ст. 7] Прихильниками цього підходу розглядається схожість, але не тотожність поняття «маса» до таких понять, як: «натовп», «юрба», «публіка». Не зважаючи на це, представники цього підходу також зазначають, що: «і масу, і натовп утворюють відчужені

людські індивіди, що мають особисті інтереси, які не збігаються з інтересами інших людей. Отже, це «тимчасова спільнота» людей, об'єднання яких є випадковим, стихійним, короточасним.» [4, ст. 7]

В узагальненому уявленні, яке формується на основі всіх попередніх досліджуваних матеріалів, можна вивести універсальне визначення «маси», яке буде актуальним для нашого подальшого дослідження, в тому числі і в питаннях, що будуть стосуватися масової свідомості. Так, маса це сукупність людей, що характеризується відносною стабільністю, великою кількістю представників, що вимірюється в тисячах, або мільйонах, в якій відсутня як структура, так і ієрархія, а відтак, зважаючи на одноманітність психологічних рис і поведінки представників маси, виділити окремих її представників не можливо, або не є доцільним.

Важливо зазначити, що по мірі розвитку суспільства сформувалися різноманітні підходи до поняття «маса», і тому зовсім різні сфери об'єднання відповідної сукупності людей можуть висловлювати зовсім різні критерії масової свідомості. Якщо поняття «маса» застосовується у розрізі дослідження релігійної належності груп людей, то «маса» і «масова свідомість» відповідно характеризують найбільш популярну і впливову релігію, яка під собою формує «фонд» віруючих, тобто «маса» в цьому понятті – сукупність всіх віруючих відповідної конфесії.

Якщо питання «маса» стосується національного критерію, то логічним є, що «масу» складають усі представники однієї нації, так само, як і в державному аспекті, «масу» складають усі громадяни, які належать цій державі. При цьому потрібно мати на увазі, що відповідні «маси» не лише не виключають одна одну, а й доповнюють, розширюють і тісно переплетені в межах груп людей. Так, конкретна особистість, громадянин А може бути православним християнином за вірою, по національності будучи поляком, і належати до громадянства України. В цьому випадку, цей громадянин належить до маси православних християн, до маси поляків (як національного критерію)

і до маси громадян України. При цьому, очевидно, він не належить до маси громадян Польщі, або до маси українців за національною ознакою.

Визначення відповідних мас є важливим в межах дослідження цієї роботи, адже, як буде зазначено далі, маніпулювання масовою свідомістю може бути не тільки загальним, і вседержавним, а і поширюватися на представників певної, локалізованої, маси. Для розуміння, одним із прикладів цього є використання Української православної церкви московського патріархату для формування відповідних потрібних думок у прихожан відповідної конфесії, що досить часто несе у собі антиукраїнське, антиєвропейське забарвлення, і містить ознаки пропаганди російської федерації, про що в тому числі буде досліджено далі.

Як вже було зазначено раніше, «маси» набували різного означення, в залежності від безпосередньої належності індивіда до конкретної неструктурованої групи, яку все ж можна було означити певною ознакою (віра, громадянство, національність). Але не всі характеристики будувались від певного загального уявлення про людину, а іноді, введення мас було ідеєю структуризації груп осіб, з частим поділом на відповідні класи. Так, у відповідності до теорії марксизму, яка пішла від вчення Карла Маркса, був запропонований класовий підхід до означення маси, в якому «масою» був клас, а тому будь яка класова відмінність була одночасно і відмінністю масовою. Ієрархія була розподілом за класом: вожді, керівники, авторитетні особистості, та і власне маса людей. [5]

Відповідний поділ, актуальний для будь якої моделі класового поділу в контексті маси. Так, можна наприклад зробити висновок, що: «у класових суспільствах де на зміну колективному загальносуспільному інтересу приходять інтереси окремих соціальних груп чи приватних осіб, постійна боротьба за право примушувати великі маси людей до підкорення та передачі ресурсів на користь привілейованої меншості приводить до відчуження основної маси суспільства від участі у здійсненні соціальної влади.» [6]

Ще один класовий підхід до класифікації маси, «елітарний», в якому поняття «маса» виступало в якості антоніму до терміну «еліта», з чого логічно випливає певного роду зневажливе ставлення до «маси» як суб'єкту. Так, до прикладу, елітарна теорія демократії – це: «така система, яка передбачає обмежену участь народних мас в управлінні суспільством через низький рівень їхньої компетентності в політиці, а також через їхню схильність до ірраціоналізму та радикалізму.» [7] З точки зору політологічного вчення політичної організації, неорганізована маса людей (натовп) ніколи не може виступати в якості суб'єкта влади, лише у якості об'єкта.

Ознаки, які кваліфікують «масу», дають їй конкретне психо-емоційне забарвлення, виділяють її поміж інших організацій людей – це одна із загальних частин теоретичного аспекту, яка безпосередньо дасть можливість усвідомити, і краще зрозуміти значення цього терміну. Так, у відповідності до праці Б. Грушина, «Масова свідомість, досвід визначення і проблеми дослідження» ознаки, що виокремлюють масу від інших соціальних організацій (класів, груп) є:

1. Ситуативність існування;
2. Гетерогенність (строкатість, неоднорідність);
3. Аморфність;
4. Неструктурованість. [8, ст. 90]

Відповідні ознаки і виділяють «масу» з поміж інших груп осіб, які підлягають класифікації. «Маси» не вступають в конфронтацію з групами, зважаючи на свою аморфність, а просто існують поруч із ними, а відповідних представників мас характеризують як таких тоді, коли зв'язки в межах груп зруйновані, або в контексті означення є неважливими.

Відповідна праця є досить старою, 1987 року, але звернення до джерела, яке безпосередньо відноситься до іншої епохи, існувало і описувало положення справ не в межах сучасного світу, і навіть сучасної України, а зовсім іншого державного, суспільного, культурного і ціннісного формування, фактично, було актуальним для зовсім іншої маси, а тому дає нам можливість

здійснити порівняння між сучасними означеннями маси, і відповідним означенням, що було досліджено в більш старій роботі.

Перш ніж перейти до дослідження сучасних ознак мас, необхідно зазначити, що досить цікавою в цій роботі є застосування цитати Леніна, яке в контексті роботи Б. Грушина підкреслює поняття маси, і звучить, в перекладі на українську наступним чином: «Треба усіма силами збирати, перевіряти і вивчати ... об'єктивні дані, що стосуються поведінки і настроїв не окремих обличч і груп, а мас.» Відповідне є підкресленням відмінності мас і груп, а в контексті фрази дає і інше узагальнення, що маса – це більш широке поняття ніж група, і ніж декілька груп.

Отже, у відповідності до сучасного бачення мас, можливо зазначити, що для неї характерні наступні ознаки:

1. Аморфність, як характеристика, що описує нездатність відповідної організації людей до самостійного, організованого утворення на системному рівні, що і робить його відмінним від груп, або навіть порівняно зі структурованістю і організованістю окремого індивіда відповідної маси. Через це відбувається ефект «статичності маси», що означає буквально те, що маса залишається незмінною доки не зазнає зовнішнього впливу, що відбувається у формі підтримки функціонування з боку ЗМІ або лідерів думок.
2. Розмитість встановлених меж, відсутність визначення якісних характеристик і складу. Відносність, ймовірність і стохастичність маси, яка йде з її суті.
3. Тимчасовість, як ознака, що характерна для маси, а також ситуативність існування.
4. Неоднорідність, гетерогенність.
5. Внутрішня рухливість відповідної людської організації, динамічність трансформацій, що відбуваються у зв'язку з зовнішніми чинниками, що провокують нестабільність.

6. Приреченість маси (маса, як ситуативна організація, за відсутності управління розпадається, трансформується, або в неї відбувається зміна умов існування).
7. Бездіяльність з точки зору теорії діяльності, у відповідності до якої, особи є діяльними особами із цілеспрямованістю, які здійснюють планування своєї активності. Активність відповідного суб'єкта є малоусвідомлюваною, або несвідомою діяльністю, з чого виходить, що маса існує на рівні поведінкових актів. [4, ст. 9]

Порівнюючи відповідні класифікатори ознак, що характерні для мас, проводячи ретроспективне дослідження, стає очевидним, що такі поняття, як аморфність, гетерогенність (різномірність), відносність, ситуативність і неструктурованість характерні як для маси в класифікаторі минулого століття, так і в теперішньому визначенні ознаки мас. Разом з тим, деякі ознаки, які станом на тепер з'явилися в сучасному визначенні мас, є розширенням вже визначених ознак, такі як бездіяльність, що за своєю суттю є видом аморфності. Приреченість же, розмитість меж і відсутність встановленого межі і складу, фактично – ієрархії – це нові ознаки, які хоч і характерні були для мас в різні періоди, але як правило не визначались як характеристики мас минулого, і в наукових роботах з'явилися як класифікатори відносно нещодавно.

Особливістю маси, тим що відрізняє її від інших форм організації людей є наявність унікальної категорії – масової свідомості, яка характеризується можливістю впливу. В контексті нашого подальшого дослідження «маса» буде використано щодо сукупності людей, що живуть в адміністративних межах певної держави, а отже є її громадянами, іноземцями, особами без громадянства і особами з множинним громадянством, щодо яких відбувається вплив.

1.2. Характеристика масової свідомості, як величини, що піддається впливу. Природа впливу на масову свідомість

Розібравшись із поняттям «маса», можна безпосередньо перейти до характеристики такого поняття, як «масова свідомість», адже саме вплив на неї і маніпулювання нею є основою для дослідження в межах даної роботи.

Так, у відповідності до заснованої Національною академією наук України і Науковим товариством імені Шевченка, Енциклопедії сучасної України: «масова свідомість – особливий вид суспільної свідомості, що відображає знання, уявлення, норми, цінності та зразки поведінки, притаманні значним неструктурованим множинам людей.» [5] У відповідності до цього визначення, загальну масову свідомість характеризують як збіг головних компонентів, які були перелічені, у певний момент, за певних умов у великій кількості різноманітних суспільних груп, які і формують загальну масу. Відповідне визначення має конкретне посилання на те, що масова свідомість є актуальною і відноситься безпосередньо до неструктурованої множини людей, тобто вона не характерна для спільноти, групи, а відноситься до вже дослідженого поняття «маса».

Масова свідомість, за іншим підходом, це: «один із видів суспільної свідомості, найбільш реальна форма її практичного існування та втілення. Це особливий, специфічний вид суспільної свідомості, який характерний неструктурованій кількості людей - масам. В масовій свідомості відбиваються знання, уявлення, норми, цінності та зразки поведінки, які притаманні з тих чи інших обставин сукупності індивідів – масам. Вони з'являються в процесі спілкування людей між собою і спільного сприйняття ними соціально-політичної інформації.» [9] Відповідне визначення якщо не повністю цитує попереднє, то можна сказати що дуже до нього подібне, спирається на ті самі ознаки і характеристики, паралельно його доповнюючи.

У відповідності до ще одного політологічного визначення (масова свідомість, що як і маса, як явище, досліджується також і у філософському

значенні, соціології, психології, в тому числі – соціальній психології, теорії комунікації, тощо), масова свідомість – це: «один із видів суспільної свідомості, конкретна форма її реалізації. Функціонує як на груповому, так і на індивідуальному рівні. Характеризується збігом у певний момент і за певних умов основних компонентів свідомості великої кількості різних суспільних груп. У Масовій свідомості дістають відображення знання, уявлення, норми, цінності, які поділяють маси і які вироблені в процесі спілкування, спільного сприйняття соціально-політичних реалій, інформації тощо.» [10]

Розглянуте вище визначення характеризується тим, що визначає певною мірою «рамку» меж формування масової свідомості, зазначає, що відповідне явище може характеризуватися як на індивідуальному, так і на колективному рівнях. Тим не менш, з означення помітно, що воно не лише не суперечить вже названим визначенням, а і доповнює їх, розширює і розглядає під дещо іншим кутом.

Ще одна дефініція масової свідомості, яку доречно розглянути, це те, що масова свідомість – це один з видів суспільної свідомості, найбільш реальна форма його практичного існування та втілення. Характеризується цей вид суспільної свідомості тим, що є збігом в певний визначений момент відповідних основних компонентів свідомості значного числа різноманітних груп суспільства (великих і малих), проте вона не зводиться до них. Характерною особливістю цього визначення є те, що відповідно «масу» класифіковано як групи суспільства, а отже, на відміну від більшості попередніх авторів, які здебільшого досліджували ці поняття відособлено, у цьому зроблено акцент на тому, що маса формується з представників різних груп суспільства. [4, ст. 10] Масова свідомість у відповідній класифікації – явище буденне.

Згідно з дослідженнями Л. Пелепейченко, яке в певному сенсі узагальнює відповідні думки, і намагається їх структурувати, відтворюються відповідні думки, які вже було досліджено, роблячи акцент на відсутності структури і зводячи дослідження до правила: всюди, де є певна структура

суспільства, мова йде про дещо складніший і більш організований виділ громадськості, ніж «маса». Тим не менш, у відповідній праці було зроблено акцент, що «маса» - це характеристика, яка застосовується до більшості населення, а отже і масова свідомість – характеристика, що описує у собі більшість населення. [11]

З перерахованих визначень можна сформувати своє, яке буде відповідати означенню масової свідомості: Масова свідомість – це особливий вид суспільної свідомості, який характеризується одночасним збігом основних компонентів, таких, як: норми, цінності, знання, уявлення і зразки поведінки осіб у масі, що відповідно притаманні значним неструктурованим множинам людей, і проявляється в процесі їх взаємодії, або реакції на відповідні соціально-політичні обставини. Масова свідомість може знайти своє відображення як на індивідуальному, так і на колективному рівнях. Відповідне визначення є загальним, охоплює основні ідеї і принципи, які були висвітлені при дослідженні цього питання різними авторами і в різні періоди, а тому є найбільш комплексним, і буде застосовуватися в подальшому в дослідженнях як визначення поняття «масова свідомість» в контексті досліджень відповідної роботи.

Виникнення масової свідомості безпосередньо пов'язане зі способом життя, і веденням діяльності людей. Так, масова свідомість утворюється на місцях виробництва, політики, довкола спільних інтересів, таких як довкілля, споживання, спілкування, інша взаємодія особистостей, в будь-якій масі людей, де в його представників є однакові або подібні інтереси, а також потреби, навички тощо. Відходячи від загального способу формування масової свідомості, який відбувається в процесі взаємодії неструктурованої маси людей, значну роль на формування відповідної свідомості, що є важливим і необхідними для виокремлення в межах відповідної роботи, справляють експертні і професійні спільноти, засоби масової інформації, найближче соціальне оточення, якщо йдеться про конкретну людину, тощо. [5]

Так, за загальним правилом, що є важливим у подальшому дослідженні, суб'єктами масової свідомості, а також особами, які її безпосередньо формують, є усі члени суспільства. Тобто можна зазначити, що загальна маса людей в процесі її розвитку і логічної взаємодії налагоджує відповідні зв'язки, формує відповідні патерни поведінки, висловлює невдоволеність, а тому, формуючись поруч із такими структурами, як суспільство і народ, який будучи джерелом влади, як це відбувається в переважній більшості в демократичних країнах, формують масову свідомість. Масову свідомість формують усі члени відповідної організації – індивіди, об'єднані різними групами, соціальними зв'язками. Її структурують за соціально-культурними, повсякденними, соціально-інституційними орієнтаціями людей.

В загальному вияві, проявами масової свідомості можуть бути такі системи, як: громадська думка, масова поведінка (особливо в вигляді масової агресії, або масової паніки), загальносуспільні цінності, тощо.

Масова свідомість, як явище, має наступні рівні: основний (первинний), емоційно-дійовий і вторинний, раціональний рівні. [4, ст. 10-11] Основа – це завжди яскраве емоційне переживання певної проблеми, яка викликає суспільне занепокоєння. Зазвичай, це тяжке емоційне потрясіння: війна, криза, бунт, природний катаклізм, тощо. Відповідне сильне емоційне занепокоєння відтісняє звичайні правила життя, а так формує потребу в негайних діях. На основі цього рівня будується емоційно-дійовий рівень, який характеризується більшою врівноваженістю в прийнятті рішень, і покладається на загальнодоступні знання. Раціональний рівень містить три підпункти-блоки: блок соціальних очікувань, що включає оцінку людьми можливості впливу на суспільну систему з метою реалізації наявних очікувань. Другий блок – швидкозмінні думки, які складають настрої людей, оцінку поточного положення справ і персоналій, урядів, тощо. Третій блок - соціально-політичних цінностей, що визначає усвідомлений політико-ідеологічний вибір. Раціональний рівень формує фонд «масово необхідних»

думок і відомостей, що поширюються через ЗМІ, плітки, тощо. Відповідні рівні складають природу масової свідомості.

1.3. Визначення сучасних диктатур (spin-диктатур), як диктатур брехні. Визначення особливостей і розмежування від класичної диктатури (диктатури страху)

Розібравшись і визначившись з «масою» і «масовою свідомістю, як основними об'єктами направлення подальшого дослідження, ще одним компонентом, який формує цілісність подальших досліджень, є введення в роботу поняття Spin-диктатура (далі – спін-диктатура), яке виникло досить нещодавно, а тому ще не є загальноприйнятим в політологічному середовищі. Не зважаючи на це, з роками виникли держави, які мають абсолютно різне минуле, політичну обстановку і маси, в яких виникають ознаки диктатури нового формату – спін-диктатури.

Так, у відповідності до загального означення, диктатура – це форма влади в державі, або певному визначеному регіоні, яка не має ніяких політичних, ідеологічних і економічних обмежень, сконцентрована в руках однієї особи, або групи осіб, певної соціальної групи, класу, що в своїй діяльності спираються на застосування апарату насильства (що може бути у вигляді збройної армії, каральної установи, поліції, або подібних до них організацій), і формує відповідний політичний режим. [12] Як правило, в залежності від назви суб'єкту, що утримує відповідну диктатуру (ім'я особи, або назва певної групи), походить назва відповідної диктатури.

Історично, форма виникнення диктатури характеризується як така, що з'являється в період кризи, а також боротьби соціальних сил за поділ влади, що виникає внаслідок неспроможності існуючої політичної системи продовжувати ефективно управління суспільством, через що з'являються політичні дестабілізації і втрата населенням довіри до влади.

Етапність формування диктатури, в загальному, наступна: спочатку відбувається узурпація політичної влади, від чого відбувається поширення впливу на всі без виключення сфери діяльності суспільства.

Диктатура характеризується як така форма правління, в якій відсутній реальний поділ влади (в деяких випадках він лише формальний, в інших – його немає зовсім), повна концентрація відповідної влади в обмежених руках, тобто зосередження її в руках однієї людини, кількох людей, або відповідно – групи людей. У відповідній державі зазвичай обмежено по максимуму всі можливі демократичні права і свободи людини, громадянина і суспільства, зведено до мінімуму, а то і зовсім виключено політичні й соціальні групи, що функціонують на юридичних і демократичних засадах, придушено будь які форми колективної громадянської непокорності. На законодавчому рівні в такій державі, як правило, закріплений такий соціальний порядок, що покликаний забезпечити інтереси правлячої еліти. Прийняття політичних рішень відбувається імпульсивно, агресивно, часто – з невиправданою жорстокістю. Контроль в таких державах відбувається завдяки силі страху, дисципліні, яка ґрунтується на жорстокості, насильстві, спотворенні індивідуальної і суспільної свідомості, жорсткому впливі на масову свідомість будь якими доступними способами. Стабільність функціонування режиму забезпечує безперервна політика терору, а також каральний апарат.

Рідко, але в певних випадках про диктатуру можна говорити як про позитивне явище. Так, диктатура може бути позитивним явищем, якщо вона оголошується в екстрених випадках для збереження законності, підтримання громадського порядку у випадку, коли йому дійсно існує загроза, в умовах виходу з різного роду криз, для відсічі збройній агресії, зупинки громадянської війни, для досягнення примирення, коли у відповідності до обставин, що склалися, здійснити вирішення проблеми існуючими методами і засобами вже не можливо, а в установленні диктатури дотримується принцип, що руйнування і негативні наслідки, які були спровоковані відповідною зміною форми правління, як і наслідки, що утворилися внаслідок дій і рішень, що були

прийняті, менші, ніж ті, яких вдалося уникнути, або ті, які вдалося зупинити. Відповідний механізм вирішення кризових ситуацій характерний для деяких держав, так, що до прикладу Конституції Італії і Франції передбачають можливість введення режиму конституційної диктатури, що відбувається за певних обставин на певний строк, задля того, аби здійснити прийняття невідкладних заходів щодо відновлення законності й порядку в державі, в умові надзвичайної ситуації, з наданням представникам виконавчої влади диктаторських повноважень. [12]

Історія знає різні форми і види диктатури, серед яких найяскравішими є:

1. Абсолютні неконституційні монархії, прикладом чого можна зазначити правління Івана Грозного, князя московського, правління Генріха VIII в Англії, Людовика XIV у Франції;
2. Військова диктатура, як приклад якої можна навести латиноамериканські режими кінця 19 – початку 20 століть;
3. Фашистські диктатури, до яких класично відносяться правління Адольфа Гітлера в Німеччині і Беніто Муссоліні в Італії;
4. Диктатура пролетаріату, приклад чого – держава СРСР, в якій диктатура поставала і діяла від імені пролетаріату.

На сучасному етапі формування людства, можна говорити про утворення нового, дещо відмінного від класичного поділу диктатури, що відповідно тепер поділяє всі існуючі диктаторські режими на два види:

1. «Диктатура страху», як диктатура, що спирається на насильство і ідеологію, диктатура старого типу, класичними представниками яких можна вважати Китай, та, частково, російську федерацію після початку повномасштабної війни проти України в 2022 році, що мало наслідком зміну методики управління з переважно пропагандистської до більш жорсткої;
2. «Спін-диктатуру», що опирається на здійснення маніпулювання в мас-медіа і на забезпечення провладної пропаганди. [13]

Цей, поділ, що було запропоновано Деніелом Трейсманом в книзі «Спін-диктатори. Як змінюються обличчя тиранії в ХХІ столітті», що вийшла в 2023 році, фактично ввів в широкий ужиток термін «спін-диктатура», яке тепер застосовується до диктатури нового зразку. З описаного розподілу очевидно, що всі історичні форми диктатури, які були описані і охарактеризовані раніше, відносяться більше до диктатури страху. Нова форма, за запевненням автора, вже стала більш популярною формою державної диктатури, ніж диктатура страху. Сутність цієї форми диктатури у тому, що замість масових репресій, які характерні для диктатури страху, спін-диктатури звертаються до методів навмисного викривлення інформації, і симулювання демократичних процедур. Так, у відповідності до суджень книги, під означення спін-диктаторів підходять володимир путін (до 2022 року його політичні дії і вчинки можна було охарактеризувати виключно як спін-диктатуру, а з початку повномасштабного вторгнення в Україну його політичні рішення можна охарактеризувати як опосередковані між диктатурою нового і старого типу), Уго Чавес, Лі Куан Ю, Альберто Фухіморі, Реджеп Ердоган, Віктор Орбан, і деякі інші правителі сучасного світу. Вони існують поруч із диктаторами старого типу, такими, як Башар Асад і Ким Чен Ін. Система, що сконцентрована довкола спін-диктаторів, працює таким чином, що розкручування фальшивих новин, викривлення подій і створення хибної картини світу допомагає впливати на масову свідомість їх народу, внаслідок чого відбувається «зомбування», що допомагає відповідним політикам вигравати вибори, отримувати суспільну прихильність у здійсненні управлінських дій і рішень. [14]

У відповідності до загальної концепції еволюції автократії, яка була описана в книзі Деніела Трейсмана, представники нової диктатури все менше приходять до використання методів насильства, і все менше опираються на ідеологію, як метод. Імітація демократії в подібних режимах йде поруч з, як правило, анти-західною спрямованістю ідей і принципів, і підтримкою образу цивілізованості, що контрастує з диктатурами 20-го століття.

Діяльність спін-диктаторів виражається у створенні образу ефективного менеджера, яким і має бути справжній лідер. Використовуються будь які методи для того, щоб створити враження компетентності в зайнятій посаді, досвідченості і винятковості кандидата, що як правило, і приводить до перемог у виборах. Спін-диктатура – це природня еволюція диктатури, яка спричинена глобалізацією і модернізацією світу. [14] Тим не менш, помилково вважати, що перехід від диктатури страху до спін-диктатури – це односторонній процес. Так, як зазначає Трейсман, до нещодавнього часу, володимир путін, лідер російської федерації, мав всі ознаки спін-диктатора, формуючи роками передумови до переслідування незалежних ЗМІ, а переслідування опозиції прикривав, завдяки своєму апарату пропаганди, то здійснення дій по загостренню каральної політики в росії, здійснення збройної агресії проти України, виокремлюють його як диктатора середньої стану, перехідного від спін-диктатури до диктатури страху. [14] Але, як зазначається, росія при путінському режимові не до кінця була відкинута в період диктатури сталінізму, не було до кінця сформовано «залізну завісу». Важливо зазначити, що розвиток режиму, в якому від спін-диктатури відбувається перехід до демократії, або відносної демократії також можливий. Прикладом цього є такі держави, як Еквадор і Вірменія.

Спін-диктатури, або як їх ще деколи називають – диктатури іміджу, диктатури обману, або інформаційні автократії – це поняття достатньо нове, внаслідок чого усталеної назви підібрати неможливо, і вона відрізняється, в залежності від контексту застосування і автора роботи, де відповідне поняття досліджується. В загальному уявленні, спін диктатура – це маніпулювання інформацією, і формування відповідного ставлення до тієї чи іншої інформації в суспільства, груп людей і їх мас. Так, це не обмежується виключно формуванням позитивного образу лідера, адже якби система функціонувала таким чином, досить важко було б провести грань між звичайною пропагандою, якою в загальному сенсі є і передвиборчі процеси політичних кандидатів, з саме встановленням диктаторського режиму нового зразку. Так,

цілком очевидно, що якщо в демократіях застосування обману і страху не зведене в абсолют, і навіть маніпулювання інформацією має відсіч і альтернативу, здорову опозицію, то у диктатурі використання відповідних методів є головним аспектом формування буття. Особливість же, яку варто зрозуміти, що стосується саме суті спін диктатури, що вона у відомому сенсі знаходиться «посередині» між диктатурою і демократією. За своєю суттю, за рівнем свобод, за можливістю отримати інформацію, за основною суспільною ідеєю, відповідна держава з подібним строем, безсумнівно, відноситься до диктатури. Опозиція є слабкою і невпевненою, досить часто карикатурною, задля підкреслення недолугості ідей, які не сходяться з основною ідеєю диктаторського режиму. До можливості настання негативних наслідків, у випадку незгоди з політикою правлячою верхівки може настати покарання у вигляді переслідування. Але, відповідні переслідування не є масовими, а держава, її органи, офіційні представники формують образ «демократичного», або подібного до нього суспільства. Як правило, в таких державах закон може відрізнятись від реального становища справ у суспільстві, а тому записані демократичні норми можуть не працювати в системі, що склалася, що і складає основну сутність диктатури брехні. Як зазначає Сергій Гурієв: «Сталін прямо погрожував населенню, що буде терор, у конституції СРСР була стаття про одну партію. У російській конституції цензура, наприклад, заборонена. Тобто СРСР анітрохи не приховував, що це не демократія, а сучасні диктатури вдаються до демократій, але такими не є». [15]

Відмови від терору взагалі не відбувається, просто відбувається зміщення балансу між застосуванням терористичних методів для досягнення необхідного результату, і вчиненням актів переслідувань, що можуть бути економічними, політичними, або особистими.

Як вже зазначалося раніше, окрема ідеологія може бути, хоча не є необхідною в умовах спін-диктатури, адже відбувається формування відповідного образу, а не формування принципів належного ставлення до певних подій/явищ або персоналій. При цьому, що важливо, не відбувається

зміна основної мети диктатора – концентрація влади у своїх руках. Тобто, важливим для розуміння є те, що в диктатурі нового типу не формується, або не завжди формується ідея-мета, до якої потрібно йти, не відбувається моделювання «ідеального суспільства майбутнього», а формується образ лідера, який компетентний, відповідає зайнятій посаді, має план і слідкує за ним.

Цікавим є те, що у відомому сенсі відбулось своєрідне перетворення концепції досягнення страху, як стану в якому населення стає підвладним в широкому спектрі. Так, якщо раніше страх могли викликати внутрішні переслідувачі, тобто фактично незгода з позицією лідера чи його ідеї суперечила магістральній течії суспільства, яке хоч могло і не погоджуватися з нею, але точно не стало б з нею сперечатися, то в нинішніх умовах, досягнення страху може відбуватися і з формуванням відповідних опасень від страху оточуючого світу, коли до «ворогів зсередини», доєднуються вороги ззовні, які, на переконання маси, що знаходяться під впливом, можуть нести небезпеку. Звісно, відповідне формування було характерним і раніше, що проявлялося, наприклад, у відповідному залякуванні жителів Радянського Союзу американцями, німцями і іншими народами, бандерівцями, та іншими ідейними течіями, але в диктатурі класичного типу це відбувалося завдяки ідеї, а в диктатурі нового типу, формуючи про них відповідний негативний образ. Вплив залякування внутрішніми інституціями теж змінився, але не зник. Зважаючи на «псевдодемократичність» відповідних режимів, на відкритому рівні каральні органи не мають такого широкого спектру залякування, не мають відповідного нормативного підґрунтя для здійснення широких каральних, або обмежених каральних операцій з посилення на відмінність ідеї, проте все ще здійснюють переслідування, інколи здійснюючи підміни поняття, або кваліфікуючи дії особи як протизаконні, завдяки підготовленому до того законодавству, чим хоч і не офіційно, але викликають у населення страх.

Діяльність спін-диктаторів спрямована не на об'єднання громадян, а на протиставленні їх одне одному, формуванні недовіри і страху, що відбиває будь

які потенційні бажання до висловлення протесту і незгоди. Тим не менш, вплив є менш помітним. У відповідних державах застосовуються різноманітні мотиви для формування відповідних образів, серед яких може бути залишення частини опозиційних видань, з відносно невеликою аудиторією, і постійним наглядом за їхньою діяльністю, або навіть використання розваг і гумору для просування своїх ідей. [16] Роблячи вигляд створення здорової політичної конкуренції спін диктатор робить її неможливою на практиці. Проста схема працює так: особа, яку умовний лідер бажає ув'язнити буде притягнута до відповідальності не за інакомислення, а за вчинення неполітичного злочину (який, як правило, вона не вчиняла), адже каральний апарат відповідної держави працює таким чином, щоб позбуватися політичних конкурентів і опозиції до тих пір, поки відповідне взагалі можливо. Замість прямої заборони опозиційної партії вмикаються методи надмірного формалізму і бюрократизму, які протирічать меті і суті діяльності відповідного політичного об'єднання. Проти конкретних персон не обов'язково застосовувати політичні гоніння, якщо можливо використати армію інтернет-тролів, або поширити персональні дані і відомості, які можуть негативно вплинути на честь, гідність і ділову репутацію особи.

Основною проблемою будь якого існуючого матеріалу за темами Спін-диктатур є недостатня дослідженість впровадження у відповідних режимах принципу суцільного спостереження, при якому представники владних еліт, їх каральний апарат, представників органів влади мають повне уявлення про те, що відбувається в житті звичайних людей. Відповідні владні інституції мають безлімітний доступ до будь якої інформації, якою володіє конкретна людина, не зважаючи на рівень інтимності її, завдяки чому і виникають можливості до проведення збору компрометуючих відомостей на політичних і ідейних опонентів, а пересічний житель відповідної держави позбавляється здатності до навіть побутового висловлення власного невдоволення, адже навіть інформація, яка була написана іншій людині в особистому чаті в месенджері може бути використана на шкоду цій людині. Так, основним викликом у 21

столітті для громадян і пересічних жителів відповідних держав є те, що фактично особи, які не довіряють і не вболівають за правлячу еліту не мають змоги захиститися і сховатися від них. Відповідне питання майже повністю недосліджене станом на момент написання цієї роботи.

Висновок. Висновком до першого розділу можна підвести узагальнення дослідженого в його межах матеріалу. Так, досліджуючи різні визначення, що стосуються «маси» людей, було помічено певні схожі риси, які притаманні для кожного з цих визначень, а тому на основі цього було сформовано власне визначення, що враховує як загалом схожі думки щодо маси різних авторів, так і відмінності, які в них є. Так, маса це сукупність людей, що характеризується відносною стабільністю, великою кількістю представників, що вимірюється в тисячах, або мільйонах, в якій відсутня як структура, так і ієрархія, а відтак, зважаючи на одноманітність психологічних рис і поведінки представників маси, виділити окремих її представників не можливо, або не є доцільним. Маса – це сукупність людей, що піддається впливу і маніпулюванню, так само як і окремий індивід, або група людей, але з значно більшим охопленням, і з впливом на ті складові маси, які є спільними в її представників. Маси можуть бути різними, в залежності від основної ознаки, у відповідності до якої класифікують маси (релігія, національність). Маси відрізняються від інших форм організації людей наявністю в них масової свідомості, а це у свою чергу формує і основи для впливу на них. В межах подальшого дослідження, маса буде застосована до загальної сукупності людей, що живуть на території певної держави, що буде складати як громадян, так іноземців, біпатридів і апатридів. Масова свідомість – це особливий вид суспільної свідомості, який характеризується одночасним збігом основних компонентів, таких, як: норми, цінності, знання, уявлення і зразки поведінки осіб у масі, що відповідно притаманні значним неструктурованим множинам людей, і проявляється в процесі їх взаємодії, або реакції на відповідні соціально-політичні обставини. Масова свідомість може знайти своє відображення як на індивідуальному, так і на колективному рівнях. Виникає вона в процесі взаємодії осіб представників

маси в різних сферах, а формують масову свідомість – усі члени суспільства, представники однієї маси. За своєю природою масова свідомість поділяється на основний (первинний), емоційно-дійовий і вторинний, раціональний рівні, які формують тяжкі емоційні потрясіння, як чинники виникнення масової свідомості, загальні очікування населення, загальні настрої, швидкоплинні реакції, і інші компоненти масової свідомості.

В першому розділі також було досліджено таке поняття, як диктатура. Визначено, що за загальним правилом, диктатура – це форма влади в державі, або певному визначеному регіоні, яка не має ніяких політичних, ідеологічних і економічних обмежень, сконцентрована в руках однієї особи, або групи осіб, певної соціальної групи, класу, що в своїй діяльності спираються на застосування апарату насильства (що може бути у вигляді збройної армії, каральної установи, поліції, або подібних до них організацій), і формує відповідний політичний режим. На основі відповідного було розглянути два види сучасних диктатур: диктатуру класичного типу, яка формується на репресіях і утисках, а страх в ній досягається реальною загрозою для життя і здоров'я населення, і нове утворення – спін-диктатуру, як режим, який діє на політиці брехні і пропаганди, в якому не зникли повністю прояви насильства, але в основі методом є розділення суспільства, формування образу «самотності», і відстороненості осіб з інакшою, ніж «необхідна» думкою. В таких режимах, як правило, відбувається імітація демократії, яка поєднується з анти-західними наративами, імітація цивілізованості, а лідери відповідної держави, і їх пропагандистський апарат, формують образи «ефективного лідера», виняткового і талановитого керівника, що діє в єдино правильний і можливий спосіб.

2. ДОСЛІДЖЕННЯ МАНІПУЛЮВАННЯ МАСОВОЮ СВІДОМІСТЮ В РЕТРОСПЕКТИВІ: ВПЛИВ НА МАСОВУ СВІДОМІСТЬ В ДИКТАТУРАХ СТРАХУ.

2.1 Загальна характеристика технологій маніпулювання масовою свідомістю

Ключовими у питаннях дослідження будь якої величини є розуміння суті досліджуваного фактору, а тому для уникнення неоднозначних трактовок, потрібно визначити технології маніпулювання свідомістю, які будуть оглядатися надалі в роботі. Важливість дослідження саме цього визначення в тому, що не тільки визначає один із ключових аспектів дослідження, а і дає можливість розглянути конкретні кейси, за допомогою чого можна складати загальне уявлення про використання технологій, і аналізувати їх. Визначившись в попередньому розділі з маніпулюванням масовою свідомістю, можна визначити технології маніпулювання, з чого зробити подальше дослідження. Так, технології маніпулювання масовою свідомістю – це засоби впливу на масову свідомість, завдяки яким відбувається програмування думок, суджень, прагнень і переконань маси, з метою досягнення такої поведінки маси, яка необхідна маніпулятору.

Дослідження цього визначення має логічний розвиток – аналіз конкретних технологій маніпулювання масовою свідомістю, що буде здійснено далі у дослідженні. Задачею цього підрозділу є визначення технологій маніпулювання масовою свідомістю і наведення прикладів цих технологій, для розуміння самої суті досліджуваної групи.

Так, одним із видів маніпулювання масовою свідомістю є замовчування інформації. Суттю цієї технології є навмисне приховання інформації, що викликає у людей зацікавлення до знаходження відповідної інформації, провокує утворення різних теорій і здогадок, загалом – ажіотажу, який досить часто утворюється для того, аби заплутати, або послабити віру у дійсну подію

або явище. [17] В момент як маса доходить до певних думок, або суджень, маніпулятор, тобто особа, яка займається впливом на масову свідомість, направляє загальні судження людей до тієї думки, яка йому в даній ситуації необхідна. Будь які маніпуляції відбуваються із використанням цілого ряду інструментів, на основі яких і формується цілий пропагандистський апарат. Це такі інструменти, як засоби масової інформації, блоги, плітки, тощо, які функціонують задля створення відповідного забарвлення до конкретних тем, подій, особистостей, тощо. Будь які способи маніпулювання масовою свідомістю, які далі будуть досліджуватися, будуть досліджені в контексті використання цих інструментів.

Одна із найпопулярніших і найочевидніших технологій маніпулювання масовою свідомістю – це створення фейків, яке за своєю суттю тягнеться з давніх часів, і до сих пір лишається одним із основних засобів впливу на масову свідомість. Якщо поглянути у ретроспективі, то перша історична згадка появи фейкових новин припала на XVII ст., але цілком очевидно, що відповідне явище появилось значно раніше, і тільки в зазначений період здобуло освідомлення, завдяки якому його задокументували. [18] Це схоже на дослідження нової хвороби, коли у піддослідного пацієнта, або у групи пацієнтів з'являються симптоми, і для того, аби дійсно дійти висновку про існування нової хвороби, проходить час і накопичується достатня інформація, після чого і констатується наявність або наявність нового відкриття - хвороби, або безпідставність відповідного судження. Політологічний метод впливу, яким є створення фейків, перетинається з людською психологією: створення фейку, яке направлене на широке коло людей, знаходить осіб, які йому піддаються, а потім в процесі комунікації, в межах кола передають відповідну інформацію далі, переконуючи оточуючих у її істинності. Люди, які входять в коло оточення цієї людини, приймають цю позицію, або ні, не залишаючись до неї байдужими, і далі поширюють її в ширші кола, з чого відбуваються поширення в межах таких територіальних одиниць, як міста, держави, світ, тощо. Мета створення фейків, як і мета будь якого іншого політологічного

методу маніпулювання масовою свідомістю може бути як банальним спотворенням інформації, задля висвітлення явищ і подій у вигідному світлі, для приховання дійсних подій і явищ, так і зовсім неочевидним способом заробітку коштів. Цікавим кейсом останнього є подія, яка мала місце в середині 2016-го року. Внаслідок журналістського розслідування було виявлено, близько 140 сайтів з міста Велес Македонії, які генерували брехливі новини й були надзвичайно популярні в користувачів Facebook. Група людей, яка займалась веденням цих сайтів, внаслідок монетизації Facebook отримувала гроші за поширення гучних новин, а тому працювала на максимальне поширення інформації, навіть без мети створення відповідного інформаційного поля, послуговуючись банальним бажанням заробити. До прикладів матеріалів, які поширювали ці сайт відносились, зокрема такі: "Папа Франциск шокував світ, благословивши Дональда Трампа на президентство" та "Вбивство агента ФБР, підозрюваного у "зливі" імейлів Гілларі Клінтон, невдало замаскували під самогубство". [19] Не зважаючи на мету створення фейку, як правило, він стабільно працює, створює вплив і формує масову свідомість, а тому залишається одним із найефективніших засобів впливу.

Дещо схожа на попередні техніка перебільшення, яку, на наш погляд, більш коректно визначити як техніка надання невідповідного об'єму, адже певне подання інформації може бути виражене і як перебільшення, і як навпаки зменшення значення певної події. Так, перебільшення, наприклад, військових можливостей формує паніку і страх. Відповідні перебільшення використовувалися російською федерацією для створення в українському і світовому суспільстві хаосу, паніки, атмосфери безвиході, яка сильно допомогла б у веденні бойових дій.

Навішування ярликів – формування стереотипного мислення щодо будь якого об'єкту дослідження, внаслідок чого до нього утворюється упереджене ставлення. Відповідне маніпулювання широко застосовується людьми на всіх рівнях, а тому є досить вигідною, хоч і не такою простою технікою маніпулювання масовою свідомістю. Досить часто відповідний метод

застосовується разом із застосуванням фейків, адже в парі дають найкращу ефективність. Маніпулятор розповсюджує стереотипи про певну людську групу, більшість людей приймають на віру відповідні фейки, внаслідок чого формується загальне уявлення про цю групу, і вона піддається дискримінації.

Один із найпотужніших способів маніпулювання свідомістю мас – це маніпулювання статистикою, яке є повсюдним, і використовується як у російсько-українській війні, так і у передвиборній гонці президента США. Важливість цього методу в тому, що люди частіше вірять інформації, якщо вона підкріплена цифрою. Так, інформаційне повідомлення «більшість росіян підтримують війну» і «В опросах незалежного проекту «Хроніки» підтримка СВО в першому році війни в основному коливалась на рівні 55–60%» мають зовсім різну тональність, і хоч були взяті з однієї новини, але зовсім по-різному характеризують рівень підтримки росіянами бойових дій проти України. [20]

Ще один популярний метод – перефразування, або гра словами. Завдяки цьому методу, наприклад, росіян переконували, що Boeing 777 був збитий 17 липня 2014 року не російськими бойовиками, а українцями.

Метод створення образу або маніпулювання образом. Образ має сильну психологічну дію, а тому використання в маніпулюванні образом полегшує роботу з нав'язування ідеї і принципів. Зазвичай, образ – це технологія, яку широко використовують в рекламі, але і в політологічних маніпуляціях для нього є місце.

Метод маніпулювання традиціями, або конвенціональна маніпуляція – це метод, сутність якого у впливі не на особисті безпосередні якості і переконання, а на усталені правила, які характерні для широкого кола людей – правила, традиції, норми, які прийняті в суспільстві.

Всі перераховані методи застосовуються в сукупності, доповнюють одне одного із залученням різних інструментів, різних джерел інформації, в складі широких пропагандистських кампаній, або окремо від них, а також супроводжують інші інформаційні і не інформаційні кампанії. Чим ширше

пропагандистська кампанія, чим більше коштів виділяється на її проведення, чим більше джерел інформації залучається, тим більша ефективність у відповідних кампаній.

В загальному розумінні, не зважаючи на різноманітність відповідних технологій, вони можуть діяти лише у випадку, коли застосовуються в сукупності, разом, а тому стратегія впливу на масову свідомість – це цілеспрямована комбінація різних технологій впливу, задля досягнення поставленого результату, об'єднуючи їх в інформаційні кампанії.

2.2 Особливості пропаганди Німеччини першої половини 20-го століття. Технології маніпулювання масовою свідомістю в практиках пропаганди Німеччини першої половини 20-го століття

Фактичні дослідження будь якого прояву пропаганди і маніпулювання масовою свідомістю в практиках сучасних диктатур не можливі без ретроспективного погляду на методи, що застосовувалися в диктатурах старого зразка, в яких основним способом формування певної суспільної концепції був не вплив за допомогою введення в оману, а формування відповідної ідеології. Відмінність між старим підходом до впливу на масову свідомість, ідеологічним, і новим – технологіями брехні виходить із відмінності суспільств, моральних і культурних норм, доступності до інформації. Сучасне покоління в більшості держав, навіть тих, які за визначенням можна віднести до Spin-диктатур, виховується в основному, в більшості своїй, в дусі ідей демократії, миру, особистої свободи і недоторканності людини, свободи від обмежень, дискримінацій і утисків, тощо. І навіть якщо на практиці відповідні норми не виконуються чи не дотримуються в тій чи іншій мірі, в залежності від держави, то вони принаймні декларуються. Для людства сучасності, до певної міри більш логічним є концепція миру, яка закономірно впливає із сучасного розвитку освіти, науки, глобалізації у всіх сферах життя, соціально-культурних зв'язків між представниками різних держав і національностей, аніж концепція поділу світу,

чи колоніалізму (окрім окремих представників людства). Глобалізація сприяла тому, що ринкові відносини, при всіх їх недоліках витіснили на другий план геополітичні інтереси по захопленню світу, хоча і не прибрали їх повністю, але досить суттєво послабили, винесли на перший план економічні інтереси щодо поширення ринків збуту, і вбудування в глобальну економічну систему. І хоч остаточно проблема агресивності людства нікуди не зникла, і досить часто великі держави, такі як Китай та РФ проявляють саме ознаки агресивних режимів, це сильно контрастує з ладом суспільства 20-го століття, і загальними настроями суспільств того часу, в яких майже кожна велика і потужна, значима держава з геополітичними інтересами або мала колонії, колоніальне минуле, або, не маючи змогу бути учасницею глобального колоніального поділу світу раніше, мала реваншистські настрої і претензії до інших держав. Всі сучасні методи, технології і форми пропаганди перекочували напямучу з двох глобальних моделей пропаганди – пропаганди Радянського Союзу і Німецької держави першої половини 20-го століття. Зважаючи на те, що Геббельс, як представник німецької моделі пропаганди, без сумніву вважається батьком пропаганди, доцільно почати ретроспективне дослідження принципів саме з його моделі.

Ад'ютант Йозефа Геббельса Вільфред фон Офен склав «декалог пропаганди», в якому висвітлив основні концепції пропаганди Геббельса:

- «1. Пропаганда завжди є лише засобом, а не метою.
2. Пропаганда може і повинна, особливо під час війни, відмовитися від гуманізму і естетики, як би високо ми їх не цінували, так як в боротьбі народу мова йде ні про що інше, як про його буття.
3. Пропаганда є «воістину грізною» зброєю в руках знавця.
4. Пропаганда повинна вестися якомога влучніше і тим самим успішно, так як – по Мольтке – в війну самим гуманним методом є той, який швидше за все досягає своєї мети.

5. Пропаганда завжди звернена тільки до мас, а не до інтелігенції, тому її рівень повинен орієнтуватися на здатності сприйняття самих обмежених серед тих, на кого вона повинна вплинути.
6. Пропаганда повинна впливати більше на почуття, ніж на розум, так як маса по суті має жіночий характер, тому почуття дохідливіші роздумів.
7. Пропаганда повинна не розважати, а бути засобом досягнення політичної мети. Тому розвага є смертельним ворогом її успіху.
8. Пропаганда повинна обмежитися мінімумом і повторювати це постійно. Наполегливість є важливою передумовою її успіху.
9. Пропаганда не може бути об'єктивною, вона повинна бути принципово суб'єктивно односторонньою.» [21]

Відповідні концепції найповніше передають сутність пропаганди, розкривають її цільову аудиторію – це завжди маси, і ніколи не інтелігенція. Пропаганда – це не про створення чогось красивого, а про створення необхідного. Так, Третій Рейх, виник як матеріальна правова держава, оскільки спиралась на право сили. [22]

Концепція використання пропаганди, як засобу маніпуляції свідомістю мас виникла в Німеччині задовго до Геббельса. Народні маси стали активним учасником політичних процесів, що відбувались в Німеччині в умовах Першої світової війни, потрясінь монархій та різноманітних революційних рухів. Цілком очевидно було, що відповідній народній масі потрібен був харизматичний лідер, який зможе систематизувати суцільний хаос, в тому числі, визначить нову стратегічну мету і модель держави. Основною ідеологічною ідеєю, завдяки якій відбулось єднання народу і влади стала ідея расової єдності фюрера і народу, «протяжність та щирість контактів між лідером та його послідовниками засновані виключно на цій расовій спільноті». [23, ст. 377] Різноманітні метаморфози в суспільному і політичному житті, які спрямовувались на створення єдиного, монолітного суспільства з однією ідеєю підкріплювались поширенням у суспільстві необхідних ідей, в обіг увійшло

поняття «народний товариш», що означало одиницю народної спільноти, що була об'єднана завдяки расової спільності. [24, ст. 13]

Націонал-соціалістична робітничка партія Німеччини (за загальноприйнятим скороченням далі в тексті - НСДАП) став організацією, яка пов'язувала суспільство і владу. Основні ідеї відповідної організації по підготуванню ефективних інструментів для впливу на маси – це монопольний контроль за ЗМІ, мистецтвом, освітою, із залишенням певної економічної свободи, для забезпечення можливості ефективного впливу на маси. [24, ст. 13]

Технології, які застосовувались у відповідному формуванні ще до появи Геббельсівського вчення про пропаганду, застосовувались в сукупності своїй в комплексі, підкріплювали одна одну, формували потужну ідейну сітку, в якій не залишалось місця для альтернативного судження. Новим етапом Німецької пропагандистської системи стало створення після захоплення влади Гітлером у 1933-ому році імперського міністерства народної просвіти і пропаганди, очолюване Йозефом Геббельсом. Відповідне міністерство узурпувало у своїх руках механізми і інструменти впливу на масову свідомість влади попередніх років в Німецькій державі, поширивши свою владу на абсолютно усі театри, музику, мистецтво, книги, фільми, тощо. Одним із суттєвих факторів, які дійсно сприяли поширенню пропаганди, розширенню її впливу на маси стала кампанія по «відновленню справедливості» проти євреїв, які «дискримінували етнічних німців» у східноєвропейських країнах, що здобули колишні німецькі території після першої світової війни – Чехословаччині та Польщі. Відповідний підхід був використаний для створення інформаційного виправдання агресивних настроїв проти цих держав, а також для формування ненависті до представників інших націй, в першу чергу – євреїв. Для інших держав відповідні кампанії формували легітимність територіальних претензій Німеччини до інших держав, адже виправдовували її прагнення «повернути втрачене». Відповідну кампанію майже повністю в такому ж самому вигляді успадкувала в своїй практиці пропаганди сучасна російська федерація, одним

із основних приводів до розв'язання війни проти України якої був «захист російськомовного населення України».

Технології пропаганди, які в основі своїй використовувались в Німецькій державі 20-го століття – це маніпуляції, психологічні і інформаційні війни, пропаганда, дезінформація, агітація. У пропаганді у нацистської Німеччини важливе місце займав культ вождя. Відповідне формувало навколо вождя таке емоційне поле, наче сама свідомість населення належала вождю.

Використання технологій впливу на емоції було досить специфічним для цієї держави. Так, користуючись історичним поділом Німеччини на держави, нова влада використовувала метод формування ідей єдності (що стало важливим для великої чисельності німецького населення), спільної мети – могутності нації, що досягалась лише об'єднанням зусиль, а від того емоційне поле було вкрай необхідним, як і описувалось в загальній концепції Геббельса, що наведена вище за текстом. Відповідна технологія досить часто поєднувалась і з іншою – політичним міфом, адже німецька влада створювала міф катастрофи і відчаю, і на емоційному контрасті давала надію. Використання цих двох технологій разом давало максимальну ефективність. Емоційно, Адольф Гітлер сприймався як сильний і харизматичний лідер, який пропагував мету об'єднання Німеччини, а тому мав прихильність серед населення. Будучи майстром промов, він, і його команда здійснювали конвенціональні маніпуляції використовуючи інструмент промов, як сильне агітаційне джерело підтримки власних ідей, формуючи відповідні відчуття гордості, в тому числі – гордості нації. Сильні промови особливо мали вплив після національної революції, де суспільство все ще турбували проблеми поразки у війні, втрати частини території, заборони армії, виплат репарацій, а тому відповідні гасла, які викликали незгоду із становищем переможеного, дійсно відповідали політичному моменту.

За переконанням Адольфа Гітлера, для підвищення рівня впливу на населення, йому потрібні не тільки ідеї, а і символи, які б уособлювали єдність ідеї між владою і масами, виступали своєрідним знаком єдності. Відповідна

технологія маніпулювання масовою свідомістю знайшла своє практичне втілення у такому символі, як прапор НСДАП. Із спогадів Адольфа Гітлера, «Це був справжній символ! Червоний колір втілював соціальну ідею руху, білий – націоналістичну, свастика – мету боротьби за перемогу арійської раси» [25, с. 70].

Інформаційні війни, як кампанія пропаганди була і є сукупністю технік пропаганди, і спрямовувалась як проти ворогів зовнішніх, так і внутрішніх. До прикладу, технікою інформаційної війни проти Радянського Союзу в Німеччині було навішування ярликів на іншу державу. Формувався образ Радянського Союзу, як центру комунізму, одного із центрів єврейської змови, створювався образ не конкурента, а ворога. Війна з Чужим як гранично Іншим є особистою місією фюрера А. Гітлера. Він наголосив у 1937 р.: «Мета німецької політики полягає в убезпеченні й збереженні расової спільноти, а також в її збільшенні. Відтак, це питання простору». [26, ст. 231] Так, після вторгнення в Радянський Союз, Німеччина формувала свій образ, як захисницю «західної» культури проти «єврейсько-більшовицької загрози» та малюючи апокаліптичну картину того, що сталося б, якби Радянський Союз переміг у війні. [27] Відповідні тактики були ефективними, і особливо в період поразок Німеччини, таких, як битва під Сталінградом, адже формували враження катастрофічності наслідків поразки Німеччини, а тому лояльні до неї сили боролись до кінця.

Технологія створення образу, і маніпулювання образом досить широко використовувалась Німеччиною у фільмах, які створювалися під визначену ідею, і просували визначені принципи. Так, характерними є стрічки «Вічний жид» (1940) режисера Фріца Гіпплера, в якій євреї – це не національність, а мандрівні культурні паразити, цінностями яких є лише секс і гроші. Відома режисерка Лені Ріфеншталь в 1935 році випустила фільм «Тріумф волі», в якому прославлявся Адольф Гітлер, як персону і як політик, і весь націонал-соціалістичний рух. Інша робота цієї авторки, «Олімпія», яка вийшла у 1938-ому році розповідала про Берлінські Олімпійські ігри 1936 року і сприяла

зростанню національної гордості за успіхи нацистського режиму на олімпіаді.
[27]

Цікавим є поєднання використання образних технологій, і навішування ярликів, яке використовувалось в Німецьких газетах. До 1939-го року, тижневик *Der Stürmer* («Штурмовик»), виходив і обов'язково містив антисемітські карикатури, які довгий час навішували стереотипне ставлення до євреїв, навішували на них ярлики і формували образ нелюдів щодо будь якого представника єврейської національності. Після вторгнення в Польщу в 1939-ому році, пропаганда в німецьких газетах, для виправдування жорстокості по відношенню до євреїв, формувала в них образ небезпечних ворогів, внаслідок чого формувалась підтримка, або принаймні вимушена згода з політикою спрямованою на євреїв з німецьких земель назавжди. [27] Як вже зазначалося в попередніх розділах, і як буде досліджено далі, російська федерація в своїх інструментах пропаганди використовувала і продовжує використовувати такі самі методи, задля того аби отримати підтримку, або мовчазну згоду зі своєю політикою «деукраїнізації».

Одна із серйозних і кривавих кампаній, що як і попередні мала антиєврейську спрямованість і супроводжувала Голокост – поєднання технологій замовчування, технологій обману, технологій навішування ярликів, які поширювалися окрім вже звичних інструментів, ще і використанням примусу жертв Голокосту до підтримування відповідної кампанії: в концентраційних таборах євреїв змушували відправляти листівки додому, в яких вони мали писати про гарні умови утримування і життя в добрих умовах. Відповідну діяльність здійснювало керівництво відповідних таборів для того, щоб прикрити масові вбивства і злочини. Історичним прикладом цього було також облаштування у 1944 році табору-гетто «Терезієнштат», для можливості його перевірки Червоним Хрестом, в якому було сформовано картинку «задовільного» ставлення до євреїв. Після закінчення інспекції і зйомок пропагандистського фільму, євреїв в'язнів було депортовано до табору смерті «Аушвіц-Біркенау». [27] Відповідна кампанія була виключно

пропагандистською, формувала необхідний образ і ставлення для осіб, які спостерігали за цими подіями зі сторони, в такому ключі, наче німці не влаштували масові страти, а просто затримували небезпечні для соціуму елементи, і поміщали їх до місць, де до них було належне ставлення. За аналогією з попередніми, відповідну кампанію майже в повній мірі скопіювала російська федерація в моменті поводження з українськими військовополоненими, мовляв: «К украинским военнопленным хорошее отношение, у них есть отдельные бараки, трехразовое питания, новая одежда и даже табачные изделия». [28] Російські пропагандисти заявляють, що українські військові не хочуть бути обмінними, але насправді ні для кого не секрет, що українські військовополонені в російському полоні перебувають в нелюдських умовах, піддаються тортурам, обмежуються в їжі, і терплять до себе ставлення, яке однозначно порушує міжнародне гуманітарне право в усіх можливих формах. За переконанням виконавчого директора Української Гельсінської спілки з прав людини Олександра Павліченко: «Росія відрізняється від нас тим, що вона не дозволяє представникам міжнародних організацій відвідувати у вільний спосіб Сімферопольське СІЗО чи інші утримання українських військовополонених. За виключенням, коли ці організації можуть умисно туди запросити і надати доступ на спілкування з конкретним засудженим, тобто, ситуація буде підготовлена з боку росіян. Але в цих організацій немає такого права, як в Україні, на власний розсуд у будь-який час з'явитися в будь-якому місці тримання військовополонених, зайти в місця тримання без попередження. Це створює для нас велику проблему. Ми не знаємо точної кількості місць перебування і утримання українських військовополонених, або тих, які росіяни вважають прирівняними до них» що вчергове підкреслює схожість у методах пропаганди цих режимів.» [29]

Як вже зазначалося раніше, пропаганда – це не самоціль, а лише інструмент. Завдяки пропаганді влада нацистської Німеччини отримувала підтримку населення в усіх необхідних питаннях, знаходила переконання своєї антисемітської політики, пояснювала обмеження прав і свобод, особливо що

стосувалось інших, ніж німецька, національностей, мобілізувала населення на завойовницькі війни, знаходила для війська мотивацію і формувала ідейні причини для ненависті і відданості своїй ідеї. Завдяки комбінуванню різних тактик, кампаній і технологій німецькій державі вдалося створити монолітну систему, в якій кожен її елемент діяв як надійна частина цілого, а тому була можливість ефективно досягати цілей, які виходять за рамки звичайного впливу на населення. А. Гітлер у «Mein Kampf» відзначив особливу важливість пропаганди: «У будь-якому насправді великому революційному рухові пропаганда повинна попередньо розповсюдити його ідею. А це передбачає, що вона мусить спробувати зробити новий напрям думок зрозумілим для всіх, спустити з небес на землю або, щонайменше, примусити сумніватися у колишніх переконаннях» [30, с. 39]. За ідеями Гітлера, державою править той, хто править вулицями, а тому його пропагандистська машина діяла на захоплення всієї свідомості маси. В цьому включався груповий тиск, а також акції об'єднання, в яких німецький народ виступав проти спільного ворога. Груповий тиск, механізм навіювання а також самонавіювання спровокував дисонацію, що властиво для тоталітарних технік впливу на масову свідомість.

На наш погляд, ефективність діяльності Німецької пропаганди завдячує сукупності факторів, які в загальному вияві дали можливість реалізувати поставлені цілі:

1. Формування відповідного соціально-політично-нормативного устрою держави, перетворення державного устрою, і формування нових суспільних цінностей.
2. Загальний хаос політичного і соціального устрою Німеччини першої половини 20-го століття, який в сукупності із прагненням народу до порядку затуманив очі масам, які не побачили негативних критеріїв режиму, що встановлювався.
3. Перетворення, які не відбувалися різко, а проходили етапність, а також кожного разу «вбудовувались» в суспільство тоді, коли воно було до них вже готове.

4. Загальний запит населення на харизматичного лідера, який здатний принести порядок у хаос.
5. Застосування цілого комплексу різноманітних технік і методів впливу на масову свідомість населення, використовуючи монопольне становище на використанні ЗМІ, і інших інструментів впливу.
6. Використання різноманітних кампаній, які спрямовувалися на формування певного враження/судження або сприйняття певної події, факту або особистості.
7. Абсолютна відсутність альтернативного судження, або його абсолютна неспроможність протистояти основній ідеї.

Відповідні ідеї є загальним сприйняттям автора питання ефективності діяльності німецької пропаганди, що сформувався на основі дослідження відповідних матеріалів, які стали джерелами для написання цього пункту.

Варто зазначити, що порівнюючи дві моделі агресивних і воюючих держав, росія, як представник сучасної диктатури, майже повністю успадкувала технології і кампанії ведення пропаганди у нацистської Німеччини, використовує їх у війні проти України для впливу на власне населення, а також на населення України, і населення третіх країн. Німеччина початку 20-го століття виробила потужний механізм впливу на населення, поширювала свої ідеї через різні інструменти впливу, такі як кіно, література, музика, тощо, формуючи таку реальність довкола своєї політики, яка могла задовільнити потреби влади, а також була потрібна населенню.

2.3 Особливості пропаганди Радянського Союзу. Технології маніпулювання масовою свідомістю в практиках пропаганди Радянського Союзу.

Знаходячись в становищі повномасштабної війни з російською федерацією, будь який контент, або інформація, що пов'язана із цією державою сприймаються особливо гостро. Досить серйозним є зв'язок між Україною і російською федерацією, який утворився внаслідок тривалого знаходження в минулому в одному державно-політичному формуванні – Радянському Союзі.

Багато в чому побут, традиції народів держав, які колись входили до складу Радянського Союзу схожі, або ідентичні, і виключенням не стала пропаганда, яка застосовується як у російській федерації, так і в нашій державі, адже методи впливу на суспільну думку беруть витoki зі спільного джерела – Радянського Союзу. Завдяки цьому, розуміння сутності пропаганди в Радянському Союзі дасть ширше уявлення про пропаганду в російській федерації, як державі представнику Spin-диктатур. Потрібно зазначити, що російська пропаганда розвивалась стрімкими темпами останніми роками, і завдяки залученню значного ресурсу, а також, як було описано в попередньому розділі, не обмежилась виключно радянською моделлю пропаганди в своєму формуванні, а взяла найефективніші напрацювання і з пропаганди нацистської Німеччини.

Що ж до ретроспективного дослідження, Радянський Союз володів державною монополією на пропаганду. Радянська влада на державному рівні застосовувала пропаганду як засіб насадження комуністичної ідеології, контролю суспільства та втілення власних завдань. [31] Інструментами пропаганди Радянського Союзу були, в основному засоби масової інформації, які на той час, переважно, складались з радіо і преси. Тим не менш, використання радянської символіки було повсюдним: в кожному навчальному закладі, підприємстві, на кожному заводі і фабриці на теренах Радянського Союзу були «червоні кутки», в яких знаходились портрети Леніна, а пізніше – Сталіна, інших комуністичних діячів. За досягнення, працівників підприємств СРСР нагороджували нагрудними значками, такими як «Донор ССРСР», «Отличний пищевой индустрии ССРСР», тощо. Відповідне оцінювання можна віднести до техніки створення символів, які мали на меті «єднання» за ідейною особливістю, і створення престижу в радянській діяльності, спрямованості і ідеології. Окрім цього, це ще частково стимулювало працівників до кращих результатів праці, адже було показником своєрідних «досягнень» перед державою.

Інструментами пропаганди Радянського Союзу виступали такі фактори як мистецтво, музика, література, державні свята і традиції, заклади культури. Зважаючи на те, що Радянський Союз – це диктатура старого типу, яка, як вже досліджувалося раніше, на протигагу сучасним диктатурам вела свою пропаганду через створення і підтримання певної ідеї, через що будь яка пропагандистська кампанія – це розвиток цієї ідеї. Це важливо, адже для того, аби передавати матеріал потрібно було створювати ідейне підґрунтя, без якого не було б комплексного розуміння суспільством необхідної ідеї, і не формувалися б необхідні для маніпулятора образи і ментальні зв'язки.

Потужність Радянської пропаганди, яка перекочувала в незалежні держави, і під впливом якої знаходиться досі значна частина старшого покоління всіх колишніх республік Радянського Союзу свідчить про однозначну її ефективність. Якщо вірити російським опитуванням, то приблизно 63% росіян, станом на 2021 рік сумують за розпадом Радянського Союзу. [32] В ці дані не важко повірити, адже вони дуже схожі на опитування «Левада-центру», яке проводилось у 2018 році, за яким було констатовано тренд на поширення ностальгічних думок щодо Радянського Союзу, а за самими результатами опитування, 66% респондентів сумували за радянськими часами. [33]

Важливу роль у цьому відіграє актуальна російська пропаганда, яка виставляє розпад Радянського Союзу як втрату геополітичного масштабу, засуджуючи керівництво, яке було до цього причетне. Сучасна російська пропаганда будується не тільки на методах і технологіях, які використовувала радянська пропагандистська машина, а і на символах, які роками прививалися спочатку в Радянському Союзі, а потім і після його розпаду на території незалежних держав. Так, до символів, які викликають емоційний відгук в основному у старшого покоління, а подекуди – і у молодшого відносяться Дід Мороз, 9 травня, як день перемоги у «Великій вітчизняній війні», образ радянської людини, як переможця у другій світовій війні, рідше – пам'ятники діячам, адже залишилось не дуже багато людей, на який пам'ятники

радянським діячам справляють враження, або викликають якісь емоції, а також інші символи, які за правилами радянської пропаганди формували спільність ознак народів.

Ефективність радянської символіки і символу, як технології для маніпулювання свідомістю мас можна охарактеризувати тим, що майже всі держави, які взяли за курс віддалитися від росії, і радянського минулого, що пов'язувало з нею приймають на законодавчому рівні рішення про заборону радянської символіки. Створені образи, які насамперед мали просувати ідею близькості народів завжди використовувалися Радянським Союзом, а пізніше і росією, для створення ефекту ностальгії, який в ментальному плані наближав жителів незалежних держав до держави спадкоємиці Радянського Союзу – росії. В Балтійських державах, які раніше входили до складу Радянського Союзу, на законодавчому рівні заборонено публічно демонструвати радянську символіку в громадських місцях. Грузія задекларувала боротьбу з радянською символікою у 2011 році, прийнявши Хартію свободи, в якій, зокрема, були прописані принципи боротьби проти радянської символіки, влада України ухвалила цілу низку законів про декомунізацію у 2015 році. Після чого країною прокотилася хвиля перейменувань міст і населених пунктів, а також масово зносилися пам'ятники Леніну. [34]

Створення символу – це прояв образної технології маніпулювання суспільством. Відповідні образні технології знаходять вияв і у багатьох інших проявах маніпулювання свідомістю, наприклад – створення героя і ворога. Як і досліджувана раніше Німецька модель пропаганди, пропаганда Радянського Союзу створювала образ ворога, але в основному це була не Німеччина, а Америка. Плакати радянської епохи досить часто використовувалися як техніка створення образу і навішування ярликів, а особливо в період Холодної війни, коли окрім виключно пропагандистських відбувались і інші засоби протистояння США і СРСР, такі як наприклад – гонка озброєнь і нарощування ядерного потенціалу. Такі гасла, як «Если здесь свободный строй, что ж тогда назвать тюрьмой?», «Мира и счастья тебе, победивший Вьетнам!», «По

оценкам американських профсоюзів, число безробітних в США досягає 20 млн. людей», комбінувалися із яскравими, карикатурними образами, які давали відповідний емоційний відгук у тих, хто їх бачив, переконуючи в тому, що мешканці Радянського Союзу живуть краще, ніж мешканці США, навіюючи страх щодо американського правління і американської армії, висміюючи Південний В'єтнам, який програв у війні Північному – комуністичному В'єтнаму, на боці якого був Радянський Союз, тощо. [35] Відповідні засоби хоч і виглядали карикатурно, але все одно є відображенням тієї епохи, досить добре сприймалися тогочасними суспільствами.

Цікавим проявом технології маніпулювання словами, як однієї з технологій маніпулювання масовою свідомістю, що також, хоч і не явно, але відображає образ «Америка – ворог, з нею йде протистояння» є пісня нині російського, а раніше радянського музикального гурту «Арія» - «Позади Америка». За суттю пісня передає настрій подорожі, адже її головний персонаж побував у різних містах, таких як: «Ливерпуль, Сингапур и Ханой!», після чого йде перелік місць, які начебто вже відвідав персонаж пісні: «Позади Австралія, Позади Європа, Позади Антарктика», і в кожному приспіві відповідний перелік закінчується фразою «Позади Америка», на яку робиться особливий акцент. І хоч за своєю суттю текст стосувався саме подорожі, але загальний агресивний стиль звучання радянського хеві-метал гурту, особливі акценти, а також загалом антизахідна і антиамериканська позиція його учасників, однозначно наштовхують на думки про змагальність Радянського Союзу з Америкою, в якій остання, як виходить з тексту пісні: «позаду». Досить символічно, що відповідна пісня вийшла в альбомі, під назвою «Манія величі».

Антизахідна пропаганда, як вияв однієї з основних ідей Радянського Союзу знаходив відображення в усіх видах і формах, стосувався не тільки літератури, кіно, музики, а і, як зазначалося в попередньому пункті про нацистську Німеччину, дисонував із загальним настроєм населення, яке потрапляло в оточення пропаганди в різних її формах і виявах.

Для того, аби формувати і підтримувати образ ворога не тільки в Америці, а і всьому блоці НАТО. Найпершим засобом боротьби проти НАТО в галузі фейків було вирощування думки, що створення НАТО – це формування «Західного блоку», що само по собі несе загрозу для миру і безпеки, а також суперечить Статуту ООН. Тобто, це був політичний фейк, що мав своєю аудиторією не радянську масу, а інші держави. Загалом ця політика була більш комплексною, і протидіючи НАТО в інформаційному плані на зовнішній арені, радянська влада не забувала формувати відповідний образ про НАТО у внутрішній політиці. Так, до прикладу, в 1949 році вийшла в світ книга Анабель Бюкар «Правда про американських дипломатів», текст якої був підготований радянськими спецслужбами, а за сутністю книга мала передати радянській людині думку американки (в даному випадку – американської розвідниці) про відірваність інтересів державного департаменту США від реальних інтересів населення США, активну розвідувальну діяльність посольських працівників проти СРСР, їх низькі моральні якості й неповагу до радянських людей. [36, ст. 95] Завдяки відповідній книжки формувався страх у радянської людини перед іноземцем, що мало на думку радянської влади розірвати зв'язки між радянською масою і західними, формуючи ізольоване поле, в якому управління масами буде простішим. Головною газетою, яка формувала негативний образ НАТО була ЦК КПРС «Правда», а всі інші займалися передруком оригінальних матеріалів цієї газети про протистояння блоків. Судити про всеосяжність радянської пропагандистської кампанії можна з того, як критика політики Заходу ставала дедалі частішою темою не лише в серйозних джерелах інформації, а і в гумористичній пресі. Так, якщо в 1 півріччі 1947 року в журналі «Крокодил» було 2 матеріали на цю тему, то в другій половині – не менше 7; в 1948 року – 11; в 1949 – 19 [37]

Для виключення, необхідно зазначити, що пропаганда могла мати і позитивне спрямування, як для прикладу пісня «Минздрав предупреждает: куренье это яд» з мультфільму 1988 року «Остров Сокровищ», в якій, як зрозуміло в назві, дітям насаджувалась ідея шкоди паління. Але відповідний

приклад не стосується предмету дослідження, тому його наявність в роботі – виключно для ознайомлення, а не для предметного дослідження.

В загальному вигляді, якщо відокремити один із проявів проявлення маніпулювання свідомістю мас, якби він працював ізольовано, він навряд-чи зміг би зробити серйозний ефект, і довгостроково впливати на маси. Враховуючи те, що радянська пропаганда формувала ціле поле, яке роками оточувало маси, просочувала свої ідеї в маси на різних рівнях, і з різною інтенсивністю, формуючи цілу реальність, збудовану на власних переконаннях, навіть не значні образи, які не були однозначними, не були яскраво вираженими, доповнювали загальну картину, підкреслювали загальні настрої, а тому находили відгук, і мали вплив.

Пропаганда навряд-чи була б настільки ж ефективною, якби вона зустріла належний опір, але зважаючи на те, що будь які джерела опору нещадно душилися, групи, яка могла вчинювати хоч на трохи відчутне протистояння пропаганді не існувало. З цього виходив механізм, при якому на загальну свідомість мас здійснювався прямий вплив за допомогою пропагандистської машини, а будь які відхилення від загальної течії зустрічали жорсткий опір, включаючи фізичні знищення, розправи, переслідування, тощо.

Висновок. В межах цього розділу було визначено, що технології маніпулювання масовою свідомістю – це такі засоби і способи впливу, які впливають на масу, змушуючи її вести себе у спосіб, який необхідний маніпулятору. Відповідні способи ефективно діють лише у сукупності, формуючи загальне інформаційне поле, в складі інформаційних кампаній, а тому потрібно мати на увазі, що будь яка форма пропаганди, в будь якій її суті – це комбінація різних технологій, які перетікають у загальну інформаційну форму, якою до маси доноситься необхідна ідея.

Формуючи висновок про пропаганду Німеччини за досліджуваний період, очевидним є те, що відповідна держава стала однією з держав, які напрацювали власні концепції і школи пропаганди. Так, Німеччина опиралась на принципи ведення пропаганди, які розроблялися і вводились протягом

існування і становлення Німецької держави від періоду роздроблення на різні держави до конкретного її вираження міністерством народної освіти і пропаганди Геббельса. Технології маніпуляції масовою свідомістю, які в основі своїй використовувались в Німецькій державі 20-го століття – це маніпуляції, психологічні і інформаційні війни, пропаганда, дезінформація, агітація. Дуже частим був поклик до емоцій, навішування ярликів і створення образу. У пропаганді у нацистської Німеччини важливе місце займав культ вождя. Так, на тлі образ за поразки і розділення держави, об'єднання населення під проводом сильного і харизматичного лідера виглядало єдиною надією на щасливе і світле майбутнє. У зазначеному розділі було констатовано, що сучасна росія у власній пропаганді і технологіях маніпулювання масовою свідомістю майже повністю успадкувала технології і кампанії ведення пропаганди у нацистської Німеччини, використовує їх у війні проти України для впливу на власне населення, а також на населення України, і населення третіх країн.

Радянська пропаганда, як і пропаганда Німеччини початку 20-го століття – це сильна течія, що формувала реальність довкола маси, використовуючи різноманітні технології, будувалась на всеосяжному впливі ідеї влади, і в деформованому вигляді перетекла у всі пострадянські держави. Основним ворогом Радянського Союзу був блок НАТО, і США, які і стали головними символічними ворогами для радянської пропаганди. Інструментами пропаганди Радянського Союзу виступали такі фактори як мистецтво, музика, література, державні свята і традиції, заклади культури, а технологіями – створення символів, створення фейків, маніпулювання словами, тощо. Було визначено, що через державну монополію на інформацію, радянська пропаганда формувала ціле поле, яке роками оточувало маси, просочувала свої ідеї в маси на різних рівнях, і з різною інтенсивністю, формуючи цілу реальність, збудовану на власних переконаннях, навіть не значні образи, які не були однозначними, не були яскраво вираженими, доповнювали загальну картину, підкреслювали загальні настрої, а тому находили відгук, і мали вплив.

3. ПРОПАГАНДА СПІН-ДИКТАТУР В ПРАКТИЧНОМУ АСПЕКТІ. ТЕХНОЛОГІЇ МАНІПУЛЮВАННЯ МАСОВОЮ СВІДОМІСТЮ В ПРАКТИКАХ ПРОПАГАНДИ SPIN-ДИКТАТУР.

3.1. Особливості формування пропаганди в Угорщині. Технології маніпулювання масовою свідомістю в пропаганді Угорщини

Дослідження використання технологій маніпулювання масовою свідомістю від офіційних органів і установ в Угорщині потрібно почати з введення контексту: для розуміння проведемо невелике дослідження політичної трансформації цієї держави з приходом до влади діючою провладної партії «Фідес» (Угорський громадянський союз). Основною метою діяльності партії «Фідес», як і будь якої іншої партії на світі є отримання влади, утримання її максимально довго, розширення повноважень для досягнення подальших цілей. Фактично, проведення трансформації нормативної бази, суспільних зв'язків є формуванням інструментарію подальшого впливу на державу, проведення власної політики, розширення влади. Так, у 2010 році до влади в Угорщині прийшла правляча нині партія «Фідес», отримавши 68% мандатів у парламенті, чого в той час було недостатньо для внесення змін до Конституції держави, але вистачило для того, щоб спростити умови внесення змін до Конституції в більш вигідний для себе бік. Загальним вектором розвитку, з яким відповідна партія почала працювати з існуючим суспільним устроєм було переосмислення формальних правил (в тому числі, але не виключно – нормативної бази), інститутів громадянського суспільства, сформованих процедур в такий бік, який дозволив би закріпитися партії «Фідес». В журналістській і політологічній науковій літературі прийнято називати цей етап «Повзучим державним переворотом», наслідками чого стало майже повне переосмислення нормативної бази держави, а також ухвалення нової Конституції в 2010-2014 роках. [38] З таким визначенням важко погодитись, адже воно є більш популістським, ніж науковим, адже влада фактично залишилась такою, якою її обрало населення, а отже – вона

залишалась легітимною, особливо на тлі відсутності яскравої зміни настроїв суспільства у відношенні офіційного Будапешту, зміни зазнали лише умови, на яких відповідна влада здійснює управління країною. В контексті нашого дослідження важливим є те, що така узурпація влади відбувалась не лише завдяки активним і рішучим діям по зміні законодавства, а і завдяки формуванню у суспільстві неформальної мережі особистостей, громадських діячів, представників бізнесу, медіа-груп, яку очолив Віктор Орбан особисто. Так, Балінт Мадяр у своїй роботі *Post-Communist Mafia State: The Case of Hungary* порівняв відповідні державні зміни зі встановленням мафіозного режиму на чолі з головним мафіозником – Віктором Орбаном. [39] І хоч використання такої аналогії є теж в певній мірі технологією маніпулювання масовою свідомістю, але згадана робота містить в собі чіткі критерії цього, наприклад – спрямованість на збагачення правлячого класу, тощо.

Так, політичний вектор Угорщини, який став свого роду його ідейним пояснення концепції державної влади, проголошена у 2014 році – це неліберальна демократія, прикладами якої було наведено Китай, росію, Індію, Туреччину та Сінгапур. [40] Розуміючи загальний контекст управління державою правлячою нині партією «Фідес», потрібно зазначити інформацію, яка є принципово важливою для нашого дослідження: у 2018 році неформальна мережа, яку зібрав навколо себе Орбан змогла повністю монополізувати медіасферу. Задля цього відбулось створення спеціального органу «KESMA», який дослівно українською розшифровується як Центральноєвропейська фундація преси та медіа, і станом на момент написання цього дослідження налічує більше 500 медіа, які є однозначно проурядовими. Це, а також фактичне зникнення не проурядової друкованої преси, монополізація проурядової преси у всіх сферах, в тому числі – телебаченні, книгодрукуванні, недержавній освіті сприяли становленню фактичного відкриття можливостей для застосування широко спектру технологій маніпулювання масовою свідомістю як на угорців, так і на інші держави. [41, с. 211] Особливим у цьому контексті маніпулювання

представниками інших держав став вплив на етнічних угорців, або осіб інших, ніж угорська, національностей, які прийняли громадянство Угорщини, і які проживали на території України і інших суміжних держав. Загальна політика пропаганди щодо угорців, які населяють території інших держав – це насадження ідеї «Великої Угорщини», тобто ревізіоністський погляд на кордони сучасного світу, який хоч і не відбувається у вигляді прямої державної політики з насильницької зміни кордонів, але має достатньо широкий вплив на соціум щодо більш помірних дій. Так, наприклад, за законодавством Угорщини громадяни України, родичі яких були народжені до 1920 року або з 1938 по 1945 роки на території Закарпаття мають право на набуття громадянства Угорщини за походженням. [42] Сама політика державної пропаганди Угорщини наскільки це можливо, формує ідею перерозподілу сформованих державних кордонів шляхом «повернення» до Угорщини територій, які належали їй до Першої Світової війни. Так, наприклад застосування технології маніпулювання масовою свідомістю у вигляді «символу» - це використання Віктором Орбаном карти «Великої Угорщини». Найвідоміший з цих випадків, якому надало оцінку українське МЗС як такому, що не сприяє розвитку україно-угорських відносин – це поява Віктора Обрана на футбольному матчі Угорщини з шарфом, на якому було зображення карти «Великої Угорщини». [43] Так, використання цього символу, який не здається на перший погляд очевидним саме по собі не формує бажання у угорців розпочинати збройну інтервенцію в Румунію і Україну, але використання цього символу разом з іншими технологіями разом формують у маси саме такі ідеї, з якими, за потреби і можливості, правляча партія Орбана буде робити те, що буде вважати за потрібне.

Так, як вже було з'ясовано, в сучасній Угорщині фактично відсутні альтернативні, не пов'язані з режимом Орбана, навчальні видання, а тому навчальні матеріали, які формуються і видаються транслиують офіційну політику правлячої партії навіть в тих дисциплінах, які лише суміжно пов'язані з політикою, використовуючи їх як інструмент впливу на підростаюче

покоління угорців. Одним із найяскравіших кейсом, який поєднує в собі одразу декілька технологій маніпулювання масовою свідомістю в Угорщині є використання навчальних матеріалів у школах, які поєднують у собі націоналістичні ідеї і ідею «Великої Угорщини». Якщо орієнтуватися на географічні уявлення підручників з географії Угорщини, то Україна не має суверенітету над Кримськими горами, адже з позиції авторів підручника для 8 класу, Карпати – єдині гори в Україні, «біля підніжжя яких розташовані історичні угорські міста: Унгвар (Ужгород), Мункач (Мукачево), Хуст». [44] Цікавий цей підручник також і іншим. У відповідності до інформації, яка в ньому надавалась, «конфлікт за Кримський півострів» - це не збройна агресія російської федерації по відношенню до нашої держави, а «конфлікт двох етнічних груп» - українців, які спілкуються українською і українців, які спілкуються російською мовами. [44] Найяскравішим у цьому підручнику з географії є зображення карикатури, на якій російський ведмідь з шапкою-ушанкою, та два чоловіки, які ілюструють Америку та Європейський Союз розривають український стяг, а саме зображення супроводжується підписом «кому має належати Україна?» [44]

Україна, у сприйнятті угорців формується не як самостійна і незалежна держава, а як шматок території, доля якого бути «віддани» цілком одній стороні, або поділений між державами і блоками, що на нього претендують. Так, відповідний підхід не тільки спрощує сприйняття України як держави, яка не гідна власних територій, а також включає і певного роду змагальні механізми, адже фактично можна сказати, що у розумінні угорців відбуваються зазіхання на території, які «Фідес» вважає своїми, тобто території України, які за позицією певних груп угорців є частиною «Великої Угорщини».

Так, подібні наративи, а також те, як висвітлюється діяльність Орбана щодо війни в Україні – як конфлікту, від якого Орбан оберігає Угорщину, здійснюють формування відповідного образу, в якому мають жити угорські суспільні маси.

Відповідний приклад є дуже цікавим, адже один підручник вміщує у собі майже всі технології, які ми вже згадували в ході дослідження – і це лише щодо України і щодо питання її війни з росією. Так, у підручнику, як і в інших джерелах інформації в основному в Угорщині, приховуються відомості про дійсний стан справ, про військову інтервенцію в Україну, про вчинення масових військових злочинів. Уривок про «історичну належність міст Ужгород, Мукачево, Хуст» навішує на ці міста ярлики, як такі, що за «історичною справедливістю» належать Угорщині. Нарешті використання карикатури «поділу України» з підписом «кому має належати Україна?» - це технологія створення образу, як вираження в якому легше сприймати пропагандистський матеріал, і в якому пропаганді легше піддатися. Так, поєднання ідеї «Ужгород, Мукачево, Хуст – угорські міста», та «На Україну претендують США, Європа і росія» викликає сильний емоційний ефект, в якому для потенційного читача закладається ефект, що претензія відбувається з боку США, Європи і росії на території Угорщини. Це викликає природну реакцію – бажання «захистити» ці території, шляхом «повернення» до влади Угорщини. Саме вчиненням таких дій закладається не лише агресивне налаштування суспільства по відношенню до України, а і формування страху оточуючих націй і держав, неприязнь до західного світу і його цінностей, тощо, що як вже було досліджено в попередніх розділах, характерно для Спін-диктатур.

Наступний приклад, який також відображено у описуваній книзі, є цікавим симбіозом одразу трьох технологій маніпулювання масовою свідомістю в одній інформації. Так, з інформації поданої в книзі формується уявлення, що Україна отримує від росії газ і нафту за цінами, які більш вигідні, ніж для інших покупців. Окрім цього, за інформацією поданою у цій книзі, росія є найбільшим торговим партнером України станом на 2022 рік, а обсяг зовнішньої торгівлі України і рф становить 24% загальної торгівлі України з іншими державами. По-перше ця інформація не відповідала дійсності, а отже – була фейком, і це перевірити і спростувати достатньо просто. За інформацією

Дежравної митної служби України, скорочення торгівельних відносин з державою агресором відбулось різким скачком в період лютого-березня 2022 року з імпорту з Росії в Україну 548 млн доларів до до 43 млн доларів, а також експорту з 240 млн доларів до 4,2 млн доларів. [45] Це також підкріплюється тим, що з відсотку експорту до рф в 5% та імпорту з рф в 8% у 2021 році, обсяги торгівлі з рф звелись до статистичної похибки. [44, 46]. Як виявилось потім, відповідні відомості були взяті авторами підручника з інформації, що була актуальною до 2013 року. Отже, відповідний фейк є також і застосуванням технології маніпулювання об'ємом і статистикою, що також проявляється і в наступному. Для того, аби відділити обсяг торгівлі з росією, у порівнянні з іншими державами, держави Європейського Союзу не були продемонстровані у вигляді блоку, яким, очевидно, сприймають їх автори книги, судячи з карикатури з «поділом України», а були описані щодо кожної держави окремо, для формування меншості, у порівнянні з торгівлею з росією. Так, відповідні маніпулювання статистичними відомостями, фейки і надання невідомого об'єму явищу вмістились в графіку, але мали в собі чіткий підтекст: «Яка можлива війна між Україною і росією, якщо росія – основним торгівельний партнер України?».

Критичним у даних відносинах є те, що даний підручник, принаймні на момент його розробки і затвердження був частиною Угорської навчальної програми, а отже підлягав вивченню у всіх угорських школах, що не тільки стосувалось жителів Угорщини, а і жителів Закарпаття, які навчаються у місцевих угорських школах.

Питання «Великої Угорщини» - це додатковий штрих, який супроводжує формування відповідних образів у мас, разом з тим, саме вивчення ідей «Великої Угорщини» не є лейтмотивом у Угорській пропаганді. На прикладі зазначеного підручника можна відслідковувати саме практики брехні, які є характерними для спін-диктатур, якою, без сумнівів, є Угорщина.

3.2. Трансформація росії з спін-диктатури в диктатуру класичного типу в контексті технологій маніпулювання масовою свідомістю. Технології маніпулювання масовою свідомістю в практиках пропаганди російської федерації.

Найочевиднішою державою для проведення дослідження технологій маніпулювання масовою свідомістю в даний момент є росія і її пропагандистські технології, зважаючи на те, що наслідки пропаганди в цій державі є найбільш руйнівними, а також ставлять під загрозу існування нашої держави, адже завдяки ній в тому числі відбулась пряма збройна інтервенція, але зважаючи на те, що позицією авторів цієї роботи, а також позицією Гурієва С., Трейсмана Д., які є популяризаторами поняття «спін-диктатура» росія – це держава перехідного типу, і від початку повномасштабного збройного вторгнення в Україну остаточно почала отримувати риси диктатури страху. [14]

Різноманітної кількості і якості фейків, які продукує росія, які пов'язані або не пов'язані з Україною за роки стало настільки багато, що на дослідження їх потрібно виділяти не лише окремі розділи в дослідженні, а окремі дисципліни по дослідженню сучасної школи російської пропаганди. Разом з тим, більш корисним, і таким, що відповідає об'єкту нашого дослідження буде простеження використання технологій маніпулювання, які класифікують російську федерацію як диктатуру «перехідного» типу. Питання перехідного становища росії є нерозкритим і недослідженим, а тому, питання використання технологій маніпулювання масовою свідомістю у відповідній державі є цікавим, особливо після дослідження технологій маніпулювання масовою свідомістю в державах «чистої» форми спін-диктатур, якою була Угорщина.

Так, перед початком дослідження технологій, доцільно визначити ключовий фактор, який впливає на здатність маніпулятора вчиняти дії по насадженню своїх ідей і суджень масі – сама російська маса. Становище, в якому вона перебуває є наслідком цілеспрямованої політики держави щодо підготовки населення до широких пропагандистських кампаній, а тому

розуміння цієї суті допоможе краще сприймати інформацію, як вона є насправді, розуміючи тонкощі і межі зазначеного дослідження. Так, у відповідності до відеоматеріалу «Образ українців в російських серіалах» від Бюро аналізу політики, яке є кінцевим продуктом проведеного дослідження у сфері російської пропаганди щодо образу українця, зазначено, що «типовий росіянин», як обезособлений представник російської маси, який є персоною, наділеною найбільш притаманними масі рисами – це незадоволена життям і без цілі для подальшого існування людина, основними і ключовими проблемами якого є забезпечення питань власного виживання, а саме – постійна боротьба з відсутністю встановлених необхідних благ людства, переживання щодо важкості або неможливості сплати комунальних платежів, важкості у питанні забезпечення харчуванням і іншими благами власних дітей. Так, для відповідного росіянина ідея отримати власну квартиру залишається недосяжною мрією, або ціллю, на досягнення якої потрібно відкласти повністю всі свої гроші протягом наступних 20-30 років. [47] Знаходячись в таких умовах, зазначені росіяни знаходяться у стані постійного невдоволення життям, дефіциту основних і необхідних ресурсів, а тому існують лише для самого існування, не маючи кінцевої мети, мотивації до діяльності, будучи категорично невдоволені власним життям, пригнічені і подавлені. В такому випадку, існування альтернативних думок про велич власної держави, про те, як росії всі заздять, що в росії безкінечні ресурси, і як потрібно їх обороняти – включають на підсвідомості росіянина гордість і механізм змагальності, за якого росіянин ладен «обороняти» власне, навіть у випадку, якщо йому нічого не загрожує. Населення, що знаходиться в такому «пасивно податливому» стані – це ідеальний матеріал для пропаганди, адже фактично, представники маси самі тягнуться до зазначеної інформації, а отже – на неї є попит, і потенційний маніпулятор може цим скористатися, насаджуючи при цьому власні ідеї. Найцікавішим в цьому є те, що відповідне суспільство відчуває той же стан, і ті самі потреби, які були у німецького суспільства в першій половині ХХ-го століття – приниження і необхідності до загальнонаціонального

єднання, але у випадку росії – через невдоволення власним життям і відсутність реальної здатності до зміни цього становища. Відчуття належності до суспільства і потужної держави допомагають росіянам відчувати себе не настільки недолугими, як вони є насправді.

Отже, розуміючи «вихідний матеріал» російської маси, з якого відбувається формування покірного населення, і використовуючи яке російська влада досягає власних прагнень і ідей, можемо перейти до дослідження загальної трансформації режиму путіна, зважаючи на те, що відповідна ідея належить саме Гурієву і Трейсману. Так, за переконанням Сергія Гурієва, трансформацію путіна можна пояснити тим, що на початку свого перебування при владі, російський президент робив акцент на економічному процвітанні, як, фактично, одній з основних цілей свого подальшого правління, але, перебуваючи при владі протягом достатньо тривалого терміну, він забезпечив можливість найближчому оточенню отримувати гігантські грошові суми і блага з російського бюджету, і грошових джерел, що з ним пов'язані. На цьому ґрунті широкопоширеною стала корумпованість росіян і російського суспільства на всіх ланках, внаслідок чого економічний добробут перестав бути пріоритетною ціллю, а з часом – взагалі став неможливим, через що невдоволення в населення почало зростати, і виникати там, де, здавалося, його раніше не було і бути не могло. Так, на фоні зниженої популярності через корупцію, путін вирішив виправити рейтинги забезпечивши «приріст новими територіями», а саме – шляхом захоплення Автономної республіки Крим. [14] Повномасштабне збройне вторгнення в Україну планувалося також як легка задача по вирішенню «українського питання», на яку мала бути витрачена невелика кількість ресурсів, техніки, яка мала відбутися за максимально короткі строки – протягом декількох днів, і без широкої участі в цьому держав Заходу, на фоні чого, будучи одержимим ідеєю повторного підвищення рейтингів і не хвилюючись за результати, російським диктатором володимиром путіним не були навіть подавлені останні «незалежні медіа». Згодом, зважаючи на не реалістичність реалізації його планів,

«незалежні медіа» росії були придушені, адже в умовах серйозної геополітичної нестабільності, якими в тому числі є війна, навіть маленька альтернативна думка мала широку перспективу перетворення в протестний рух, що суперечило його початковим цілям. Ситуація поступово перетворилась на слабо контрольовану, а тому потребувала адаптації під нову реальність, зі змінами риторики і загальної ідеї військової операції. На момент квітня 2022 року, в якому відбулося зазначене інтерв'ю у Сергія Гурієва, професор Гурієв зазначив, що «остаточного повернення в сталінську епоху не відбулося. До теперішнього часу в росії не заблокований YouTube, який є політично нейтральним, адже має в собі інформацію і матеріал цікавий для людей різних політичних поглядів.» Разом з тим, в своїй книзі «Спін-диктатори. Як змінюються обличчя тиранії у XXI столітті», автори відмічають, що в росію поступово почав повертатися страх, як інструмент, і як стан суспільства. Для прикладу було наведено іншу державу, в якій відбувся перехід від Spin-диктатури до диктатури страху – Венесуели, де «спін-диктатора» Уго Чавеса замінив диктатор класичного стану Ніколас Мадуро. Тим не менш, з того часу змінилось багато в інструментарії російської пропаганди, і вона все більше почала відходити від «спін-диктатури» до диктатури ідеї, диктатури страху. Відповідний перехід ще не завершився остаточно, а тому ми можемо спостерігати в динаміці, як відбувається цей перехід, і які зміни це несе для пропаганди.

Так, діяльність пропагандистської машини російської федерації, в період чистої «спін-диктатури», який не окреслений фактичними датами, але можна вважати приблизно – від початку 2000-х років, коли почався активний контроль над медіа і ключовими державними телеканалами, контроль і фальсифікація виборчих процесів і процедур, внаслідок чого вибори, як такі – просто зникли, і результати цих виборів стали для населення очевидними, почалося придушення опозиції, поки що – на рівні юридичних розправ з вигаданим складом правопорушення, або притягнення до відповідальності за фактичної відсутності складу правопорушення, а також – заміна тотальної

ідеології на маніпулювання і брехню і до приблизно 2012-2014 років мав ознаки чистої «спін-диктатури». З 2012-2014 і по тепер відбувається поступова трансформація в диктатуру класичного типу, але найбільш характерним для росії обох періодів є те, що для неї характерні обидва підходи, ідеї і брехні, кожен з яких має власну цільову аудиторію. Найінтенсивніше це перетворення відбувається після 2022 року, адже зважаючи на нову реальність, війна і військова необхідність диктує умови, за яких потреба в пропаганді значно сильніша, ніж в мирний час, а її методи мають бути яскравішими і сильнішими.

В 1996 році з'явилась робота Константина Затуліна «СНД. Кінець чи початок історії. Зміна віх», який був одним із основних ідеологів відродження радянського союзу, в якій була цитата: «Нині реальні дезінтеграційні тенденції в СНД, коли колишні радянські республіки знайдуть собі власні ніші, за ними неминуче підуть республіки, краї та області самої Російської Федерації». [48] Вирішенням цієї «проблеми», автор роботи бачить: «політикам у Росії слід усвідомлювати, що інтеграція пострадянського простору навколо Росії – це єдина можливість збереження російської держави від неминучого розпаду». [48], що на переконання Директора Інституту Стратегічних досліджень та Безпеки, доктора філософії з політичних наук Павла Лисянського є нічим іншим як показником існуючої в російській федерації стурбованості, що у випадку допущення відходу пострадянських держав від контролю Москви, росію чекає неминучий розпад. Таке судження стало показником необхідності введення спільного пропагандистського поля, яке буде слугувати основою для утримання держав, що входили в склад колишнього радянського союзу, а за можливості – розширити вплив на інші держави. З моменту анексії Криму, яка відбулась в 2014 році, таке ідеологічне поле отримало широко відому назву «русский мир». Так, ця загальна концепція не мала на собі загальних ознак ідеї, які були притаманні диктатурами ХХ століття, але сама по собі вже мала вплив на тих, на кого можна було вчинити ідеологічний вплив. Сама концепція не є новою, адже з'явилась ще на початку 2000-х, і будувалась, в основному, на

використанні слов'янського коріння, православної вірі та російської мови і вигаданої духовності. [49]

Так, з 2000 по 2016 роки росією вчинено ряд політичних вбивств, які стали відомі, у зв'язку з нещодавно розсекреченими даними статті «Замовлені Кремлем убивства за кордоном, імовірно, продовжаться», що було підготовлено у 2016 році Національною радою розвідки для Конгресу США, внаслідок існування закону про свободу інформації у США. Так, до таких, наприклад, відноситься вбивство колишнього президента Чечні Зелімхана Яндарбієва, який після загибелі Джохара Дудаєва у 1996 році виконував роль президента Ічкерії, та на вимогу Москви, був занесений до списку осіб, підозрюваних у зв'язках з «Аль-Каїдою». [49] До таких вбивств, що пов'язані з Москвою також пов'язують отруєння колишнього співробітника ФСБ Олександра Литвиненка полонієм-210 у Лондоні, раптову смерть бізнесмена Олександра Перепеличного у Великій Британії, яку пов'язують із використанням токсичних речовин, отруєння діоксином експрезидента України Віктора Ющенка під час його президентської кампанії. [50]

Політика по політичним розправам продовжилась, і з моменту повномасштабного вторгнення, як точки відліку нового загострення і інтенсифікації перетворення на диктатуру старого типу набула більш очевидного, менш прихованого характеру. Так, цілком очевидним є те, що фізична розправа над Олексієм Навальним (офіційна причина смерті – відірвався тромб) – це справа рук російського диктатора Володимира Путіна. Відповідне є настільки очевидним, що про це офіційно оголосили президентка Європейської комісії Урсула фон дер Ляєн, генсек НАТО Єнс Столтенберг, президентка Молдови Мая Санду, президент Латвії Едгар Рінкевич, прем'єр Великої Британії Ріші Сунак, Президент України Володимир Зеленський, канцлер Німеччини Олаф Шольц, тощо. [51] Бічним підтвердженням причетності до його смерті представників влади можна вважати і те, що офіційне повідомлення про смерть Навального трапилось через 2 хвилини після його фактичної смерті, а з позиції лікарів, опитаних

виданням «Інсайдер»: «для встановлення зазначеного діагнозу необхідно або прижиттєве інструментальне обстеження, яке, з того, що ми знаємо, не було виконано, оскільки не було умов, або він ставиться вже за результатами розтину.» [51]

В даному випадку, не зважаючи на те, що істині причини смерті політично зарепресованого Навального були очевидними, щодо його смерті склалися фейки – про смерть від відриву тромбу, адже відповідна причина смерті не була підтверджена ні адвокатом, ні матір'ю, ні дружиною Навального.

Так, відомий в Україні військово-політичний оглядач Олександр Коваленко в своєму дослідженні прийшов до висновку, що Олексія Навального вбили демонстративно, і саме напередодні виборів президента росії. [51] Відповідна страта була публічним виявом демонстрації необмеженої влади російського диктатора, що дуже контрастує з методами страти, які були характерні для російських спецслужб раніше.

Більше того, такий підхід контрастує навіть з політичними репресіями від тих самих людей, які вчиняли раніше подібні політичні переслідування. Так, за інформацією журналістів Bellingcat, The Insider, і BBC, протягом року до вбивства опозиційного політика Бориса Немцова, за ним слідкував та сама людина, пов'язана з ФСБ, що потім слідкувала за Навальним. [52]

Також, режим російської федерації активно переслідує тих, хто вступає в активне протистояння діючому президенту, як було з ліквідацією Євгена Пригожина і Дмитра Уткіна, а також з арештом колишнього ватажка бойовиків «ДНР» Ігоря Гірка (Стрелкова), якого московський суд визнав винним у закликах до екстремістської діяльності.

Боротьба з екстремізмом – це ще один спосіб контролю суспільства, а відбувається він таким чином: будь яка суспільна організація, яка є неугодною для влади автоматично перетворюється на «екстремістську». Так, у російському кримінальному кодексі є щонайменше 4 статті, які пов'язані з екстремізмом, при чому частково – після 2014 року, в якому було

криміналізовано заклики до сепаратизму (протистояння проти приєднання Криму до російської федерації, заяви, що Крим є суверенною територією України, тощо). Причому дії, за які можна бути притягнутим до відповідальності інколи виражаються навіть не у відкритому протесті, а за «лайк» в соціальній мережі. Так, до прикладу, відомим прецедентом є відкриття кримінальної справи на лікаря з Советської Гавані, який поставив «лайк» на пості з побажаннями смерті і ганьби росіянам, які їдуть воювати на Донбас, в Україну, за статтею про «ненависть за національною ознакою». [53]

Питання боротьби з екстремістськими організаціями в РФ дійшло до того, що в 2023 році під заборону потрапив «Міжнародний рух ЛГБТ», якого взагалі не існує як організації. [54]

Більше того, відбувається встановлення тотального контролю над соціальними мережами пересічних росіян. За результатами досліджень аналітичних центрів РФ «Сова» і «Агора», з 138 постів в 2017 році, які були передані на розгляд слідчим, більшість була розміщена в соціальній мережі «Вконтакте», що більше, ніж по 2 пости за аналогічний період в Facebook, «Живом журнале» и на YouTube. За результатами цього, «Агора» висунуло припущення, що адміністрація «Вконтакте» співробітничала з слідчими органами, розкриває дані користувачів, адреси, час перебування в інтернеті та їх контакти. [55]

Росія не лише створює механізми тотального контролю за діяльністю пересічних громадян та власних політичних опонентів, а також програмує реальність, в якій небажані для них дії стають незаконними. Важливим у цьому є два закони, перший з яких, «Про контроль за діяльністю осіб, які перебувають під іноземним впливом» набув чинності 1 грудня 2022 року. Так, у відповідності до нового закону, іноагент – це фізична або юридична особа, яка не лише отримує іноземне фінансування своєї діяльності, а і «знаходиться під іноземним впливом». Згідно з цим законом створюється єдиний реєстр, в якому публікуються персональні дані осіб, визнаних іноагентами. Так, поширення будь якої інформації в ЗМІ, або інших джерел інформації має містити помітку

про належність особи, яка поширює інформацію, в якій беруть інтерв'ю, тощо до «іноагентів». Це ніщо інше, як технологія навішування ярликів, причому пасивного, адже тепер особи, визнані у відповідності до законодавства рф іноагентами, самі мають себе позначати, як такі, і медіа і видання, які розміщують матеріали з ними пов'язані – теж. При цьому, ефект, який може мати таке таврування, може проявлятися одразу в декількох формах:

1. Класифікуючи людей за такою ознакою, в майбутньому, якщо буде потреба у прийнятті рішень і вчиненні дій щодо конкретної групи людей, це буде можливо зробити, адже відповідне таврування фактично вводить нову ознаку, за якою можна ідентифікувати людей;
2. Абсолютно кожному зрозуміло, що відповідне таврування несе на собі негативне навантаження, а тому ресурси, для яких є важливим «репутація» в росії, будуть оминати співпрацю з іноагентами добровільно.

Також закон передбачує ряд обмежень для осіб, визнаних іноагентами, зокрема – заборона на роботу викладачами в державних і місцевих установах, заборона на навчання неповнолітніх, поширення серед них будь якої інформації, тощо. [56]

Ще одна правова норма, за яку існує покарання в російському законодавстві - публічне розповсюдження "неправдивої інформації" про російські Збройні сили та про виконання держорганами їх повноважень. За аналогією з попередньою статтею, трактовка маскимально не визначена, а тому під поняття «неправдивої інформації», як правило потрапляє та, яка розповсюджує якраз правдиві відомості про війну в Україні, пов'язані з цим відносини, або інформацію, яка відрізняється від офіційної інформації російських владних джерел.

З означених змін, які відбуваються в останній час в російському політичному житті, законодавстві можна робити прямий висновок, що росія все швидше переміщається з держав з методів управління брехнею (спін-диктатур) до держав страху. Обмеження (спроби повного блокування

YouTube), блокування Discord формують для пропагандистського апарату росії ізоляцію в плані отримання інформації, яка останніми роками все інтенсивніше веде росію в період залізної завіси.

Разом з тим, все ще майже вся пропагандистська машина, яка була побудована в росії на брехні, залишилась на тому ж самому місці, і фактично пересічний росіянин живе в альтернативній реальності, яку для нього створили.

Саме тому, поєднання більш рішучих дій, таких як відкриті переслідування і розправи з політичними опонентами, а також зовнішніх чинників і ознак спін-диктатури, робить росію державою зі змішаним, невизначеним, або перехідним типом диктатури. З кожним роком росія все більше схожа на класичну диктатуру, але в неї також залишаються ознаки спін-диктатури.

Так, розуміючи сутність середнього стану росії, можемо дослідити деякі технології маніпулювання масовою свідомістю, в доповнення до тих, що вже були розглянуті раніше.

Як відомо, будь які пропагандистські концепції перейшли в сучасний світ як спадок від двох пропагандистських машин минулого – Німеччини і Радянського Союзу ХХ-століття. У відповідності з цим же опитуванням, основна причина «зміненої реальності» населення – це споживання контенту. Так, вкладаючи великі гроші в пропагандистські кампанії, росія намагалась отримати найбільший результат від своїх дій, і до нещодавнього часу, їй це вдавалось в змішаному форматі. На території росії відбувалася імітація правових процедур, незалежного судочинства і незалежних засобів масової інформації, а такі державні програми, як «Прямая линия с Владимиром Путиным» мали формувати образ наближеності президента росії до звичайного народу. Пропагандистські сюжети «сильного лідера» з'являлися на росії постійно, і з'являються по цей час. Найбільш яскравими є до прикладу – сюжет знятий на пропагандистському каналі «Царьград», в якому російського диктатора порівнюють з Олександром Македонським. Так, за легендою,

Олександр Македонський літав на орлах до сонця та спускався на океанське дно у скляній кулі. За словами ведучої, «він став символом правителя, який поєднав не тільки захід і схід, але й твердь - небесну і земну.» [57] Так, подвиг Олександра Македонського повторив і путін, який «за збігом обставин» створює «Євразійську імперію», а також, для сюжету – занурився в батискафі на дно Чорного моря в тимчасово окупованому Криму. В одному цьому сюжеті було використано достатньо технологій маніпулювання масовою свідомістю, але основна з них – це символ. Символізмом був просякнута весь сюжет, і на цій технології, власне, він і був побудований. Символ «сильного лідера», «сильного президента», «безстрашної людини, яка залізла в батискаф», порівняння з величним завойовником, символізм «створення Євразійської імперії», і події, які відбуваються в Криму – це поєднання символів, яке має сильний пропагандистський ефект.

Ще прикладом символу є використання так званих «парт пам'яті» в школі, де на передніх партах у класі наносяться образи «героїв» - загиблих окупантів, як взірців для наслідування. В цьому є використання одразу двох технологій – створення фейку про «героя», а також використання символу. Завжди, при всіх можливостях, росія не уникає можливості використати технологію надання професійності образу путіну. Наприклад, в інтерв'ю для російського телеканалу неназваний супровідний персонаж президента росії заявив: «Він не спав години 23, може навіть до доби. З перервами на сон у машині, гелікоптері. Я зрозумів, що у президента дуже насичений рваний графік, без можливості відключитися, розслабитися». Відповідне стосувалося візиту путіним тимчасово окупованого Маріуполя, і за загальною концепцією відповідає кампанії «сильного лідера на своєму місці» спін-диктатури. [58] Цікавим кейсом технології замовчування можна показати ситуація, яка трапилась 21.11.2024 року, коли в прямому ефірі невідомий зателефонував речниці МЗС росії Марії Зараховій, і наказав не коментувати на брифінгу удар міжконтинентальною балістичною ракетою по території України – по місту Дніпру. [59] Якщо припустити, що відповідна ситуація не є постановочною, а

відбулась у зв'язку з недбалістю і необачності речниці, то ми побачили не лише наглядний приклад використання цієї технології, а навіть те, як, в теорії, відповідна технологія може бути наказана застосовуватися.

Надання невинуватого об'єму мало багато прикладів, в тому числі очевидних, таких як перебільшення військової могутності росії, недооцінка військової могутності України і блоку НАТО, а також інших потенційних конкурентів росії. Російська федерація користувалась технікою перебільшення своїх військових потужностей в Афганістані, декларуючи військову присутність, яка в десятки разів перевищувала дійсний контингент їх сил, потенційно змусивши Сполучені Штати Америки вивести свої збройні сили з Афганістану 31 серпня 2021 року. Ще один приклад перебільшення – це перебільшення військової потужності російської федерації на момент повномасштабного вторгнення в Україну, 24 лютого 2022 року. Роками до цього, завдяки пропагандистським інструментам російської федерації формувалась ідея, що в повномасштабній війні Україна протримається 3 дні, причому ідея була настільки популярною, що в неї вірив весь світ.

За весь час російсько-української війни не можливо перерахувати всіх навішувань ярликів, які без сумніву мали місце ще до 2014-го року, і формували ненависть, яка переросла у війну. Такі ярлики, як ««Азовці» во время боев в Мариуполе убивали женщин и детей — пленный боевик» [60], «Украина теперь еще и рассадник педофилии в Европе. Украинский паноптикум сгнил давно» [61], «Насильники в рядах ВСУ. Украинки сами пожалели, что пошли на передовую» [62] налаштували пересічного росіянина на такий лад, в якому його можливо відправити на війну проти України, адже для цього використовувались зв'язки, які вирощувалися роками. Такі, як сакральність перемоги у Другій світовій війні, «особлива роль» росіян у цьому, значення росіянина, як переможця над фашизмом і над нацизмом, які також є навішуванням ярликів, але вже в позитивному для маніпулятора ключі: формуючи гордість у пересічного росіянина і почуття обов'язку перед минулими поколіннями.

Висновок. В ході дослідження передумов до розвитку спін-диктатури в Угорщині було встановлено, що діюча партія «Фідес», після приходу до влади, почала формувати умови для максимального утримання влади у своїх руках. Відбулась зміна Конституції держави, вносились зміни до нормативно-правових актів, положень існуючого ладу в суспільстві, інститутів громадянського суспільства. Для досягнення цих цілей відбувалися широкі зміни, в тому числі – формування інструментарію для ведення пропаганди шляхом розвитку неформальної мережі суспільної організації, лояльної до діючої влади. Завдяки цьому до 2018-го року була повністю монополізована медіасфера і створено проурядове спілку засобів масової інформації. В основі своїй, Угорщина несе у своїй політиці реваншистські настрої щодо відновлення «Великої Угорщини» шляхом перерозподілу діючих кордонів світу на благо Угорщини.

На практичному прикладі було досліджено використання технологій маніпулювання масовою свідомістю, таких як символ, яким є «Велика Угорщина», було проаналізовано прийнятий на загальнодержавному рівні підручник географії для 8 класу, який окрім відомостей з географії також поширював відомості, які не відповідали дійсності, дані, що виправдовували російське військове вторгнення. Було досліджено використання фейків і навішування ярликів, як от Ужгород – історично угорське місто, а Україна має лише один Карпатський гірський масив. Також, у підручнику було досліджено символ – карикатурну ситуацію розділу України між США, Європейським Союзом і росією. Було досліджено пропагандистську кампанію, яка мала викликати відповідний емоційний відгук: поєднання ідеї «Ужгород, Мукачево, Хуст – угорські міста», та «На Україну претендують США, Європа і росія» викликає сильний емоційний ефект, в якому для потенційного читача закладається враження, що претензія відбувається з боку США, Європи і росії на території Угорщини – на угорські міста Ужгород, Мукачево, Хуст в тому числі. Для Угорщини є характерним використання стандартних технологій маніпулювання масовою свідомістю, які відповідають технологіям, що

використовувались в диктатурах старого типу, але зі зміщенням акцентів, зміною підходу з ідеологічно-пропагандистських лозунгів до створення фейків і адаптування їх під сучасну реальність, сучасний стан угорського суспільства.

Було встановлено, що сучасна маса російського населення знаходиться у схожому емоційному стані, як і маса німецького населення першої половини ХХ-го століття, а тому так само потребує об'єднувальної ідеї.

В ході дослідження було розширено позицію Гурієва С., Трейсмана Д. про перехідний стан росії, як держави між диктатурою класичного типу і спін-диктатурою. Так, було встановлено, що в певний момент існуючий стан речей і невдоволеність, що поступово формувалась в самій росії не могли вже бути контрольовані методами спін-диктатури, а тому потребували більш жорстких і рішучих дій, як от початок збройного вторгнення і анексія території чужої держави. В ході цього було придушено останні осередки «незалежних ЗМІ», була вчинена спроба заблокувати YouTube і заблоковано соціальну мережу Discord. У росії на даному етапі розвитку наявні як ознаки класичної диктатури – з публічними і непублічними стратами, ув'язненнями неугодних, формуванням законодавства як засіб репресії, «боротьби з екстремізмом», яка фактично є політичними переслідуваннями, надання статусу «іноагенту», який несе у собі обтяження і заборони для осіб, критерії визначення яких точно не встановлені, так і створення толерантних фейків, висміювання політичних опонентів і їх неспроможності, створення образу сильного лідеру, імітації виборчих процедур, як це характерно для спін-диктатур. Тим не менш, для росії сучасності є характерним використання класичних технологій маніпулювання масовою свідомістю.

ВИСНОВОК

За результатами проведеного дослідження було досліджено поняття «маса», було визначено схожі риси у відповідних визначеннях різних авторів, внаслідок чого було сформовано власне визначення цього поняття, з огляду на всі розглянуті концепції, схожості і протиріччя. Визначено, що маса це сукупність людей, що характеризується відносною стабільністю, великою кількістю представників, що вимірюється в тисячах, або мільйонах, в якій відсутня як структура, так і ієрархія, а відтак, зважаючи на одноманітність психологічних рис і поведінки представників маси, виділити окремих її представників не можливо, або не є доцільним. Зроблено висновки, що маса – це сукупність людей, що піддається впливу і маніпулюванню, так само як і окремих індивід, або група людей, але з значно більшим охопленням, і з впливом на ті складові маси, які є спільними в її представників.

В роботі було досліджено підходи до визначення поняття «масова свідомість» у науковій спільноті, а тому, зважаючи на різні підходи, також було сформоване власне визначення. Було встановлено, що масова свідомість, як характеристика, яка підлягає впливу – це особливий вид суспільної свідомості, який характеризується одночасним збігом основних компонентів, таких, як: норми, цінності, знання, уявлення і зразки поведінки осіб у масі, що відповідно притаманні значним неструктурованим множинам людей, і проявляється в процесі їх взаємодії, або реакції на відповідні соціально-політичні обставини. Зроблено акцент на тому, що масова свідомість виникає на місці сукупності людей – роботі, спільних інтересів політики, місця проживання, тощо.

Констатовано формування сучасного типу диктатур і досліджено новий її тип – спін-диктатуру, яка прийшла на заміну диктатурі класичного типу. Так, в роботі було здійснено аналіз і порівняння, і встановлено, що для спін-диктатури не є характерним широке покладання на ідеологію, замість чого більший акцент покладається на імітацію демократії, створення фейків, а

основний метод впливу – це не страх, а брехня. Якщо для диктатур класичного формату було характерним об'єднання населення навколо спільної ідеї, то спін-диктатури характеризуються розділенням суспільства, формування образу «самотності», і відстороненості осіб з інакшою, ніж «необхідна» думкою. Так, в таких державах діє широкий пропагандистський апарат, і в загальному вияві відповідні держави більше покладаються на пропаганду, ніж на широке застосування апарату сили.

Було сформовано поняття про технології маніпулювання масовою свідомістю як засоби і способи впливу на масу, що змушуючи її вести себе у спосіб, який необхідний маніпулятору. Відповідні способи ефективно діють лише у сукупності, формуючи загальне інформаційне поле, в складі інформаційних кампаній, а отже будь яка форма пропаганди, в будь якій її суті – це комбінація різних технологій, які перетікають у загальну інформаційну форму, якою до маси доноситься необхідна ідея.

Було досліджено і визначено школи пропаганди Німеччини першої половини ХХ століття. Так, Німеччина опиралась на принципи ведення пропаганди, які розроблялися і вводились протягом існування і становлення Німецької держави від періоду роздроблення на різні держави до конкретного її вираження міністерством народної освіти і пропаганди Геббельса. Технології маніпуляції масовою свідомістю, які в основі своїй використовувались в Німецькій державі 20-го століття – це маніпуляції, психологічні і інформаційні війни, пропаганда, дезінформація, агітація. Дуже частим був покликання до емоцій, навішування ярликів і створення образу.

В роботі проведено дослідження радянської пропаганди і способів впливу на масу, як однієї з двох класичних шкіл пропаганди. Радянська пропаганда, як і пропаганда Німеччини початку 20-го століття – це сильна течія, що формувала реальність довкола маси, використовуючи різноманітні технології, будувалась на всеосяжному впливі ідеї влади, і в деформованому вигляді перетекла у всі пострадянські держави. Було визначено, що через державну монополію на інформацію, радянська пропаганда формувала ціле

поле, яке роками оточувало маси, просочувала свої ідеї в маси на різних рівнях, і з різною інтенсивністю, формуючи цілу реальність, збудовану на власних переконаннях, навіть не значні образи, які не були однозначними, не були яскраво вираженими, доповнювали загальну картину, підкреслювали загальні настрої, а тому находили відгук, і мали вплив.

Дослідження технологій маніпулювання в державах спін-диктатур було розпочато з ознайомленням з ознайомлення з передумовами становлення відповідного виду диктатур. Було встановлено, що в Угорщині після приходу до влади партії «Фідес» формувались умови для монополізму даної партії і осіб, що з нею пов'язані у сфері медіа і інформації. Станом на 2018 рік у Угорщині сформовано повністю монопольне становище влади на засоби масової інформації. Було з'ясовано, що сучасна Угорщина використовує у пропаганді ті самі технології маніпулювання масовою свідомістю, що і класичні диктатури в попередньому столітті. На практичному прикладі було досліджено використання технологій маніпулювання масовою свідомістю, таких як символ, яким є «Велика Угорщина», було проаналізовано прийнятий на загальнодержавному рівні підручник географії для 8 класу, який окрім відомостей з географії також поширював відомості, які не відповідали дійсності, дані, що виправдовували російське військове вторгнення.

При аналізі пропаганди росії було встановлено, що населення російської федерації знаходиться в такому самому стані як і маса німецького населення першої половини ХХ-го століття, а тому так само потребує об'єднувальної ідеї. Досліджено і розширено ідею про перехідний стан російської федерації, а також те, що росія повністю успадкувала в своїй пропаганді класичні методи маніпулювання масовою свідомістю.

Так, в ході дослідження було підтверджено наукову гіпотезу, що не зважаючи на появу нових інструментів для поширення пропаганди, нових технологій, самі технології залишились незмінними, і їх ефективність не знизилась. Унікальна в цьому плані є росія, адже деякі її пропагандистські кампанії відбуваються за сценарієм спін-диктатур – імітація виборів, і

формування образу народної підтримки діючого диктатора, його іміджу, як професіонала, який не є узурпатором влади у своїх руках, а знаходиться на посту лише за волею народу, і будь якої хвилини може піти, а також ідеологічні кампанії, такі як «парта героя» в школах, які співвідносяться з кампаніями класичних диктатур. Тим не менш, не зважаючи на відмінності, технології маніпулювання масовою свідомістю не змінюються. Сучасні держави-диктатури так само використовують замовчення інформації, формування символів задля впливу на емоційну складову народів, надання невідповідного об'єму і обсягу фактам і подіям, навішування ярликів, як це робили представники класичних диктатур, такі як Німеччина першої половини ХХ-го століття та Радянський Союз. Ефективність цих технологій не зменшилась протягом останніх років, а тому можна зробити висновок, що не зважаючи на технологічний прогрес, зміну інструментів, глобалізацію, трансформацію самих диктатур, технології маніпулювання масовою свідомістю залишилися незмінними.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Блумер, Г.(2010). Коллективное поведение. В Д. Я. Райгородский (Ред.), Психология масс: Хрестоматия (с. 528–587). Самара: Бахрах-М;
2. Васютинський В. Психологічні виміри спільноти : Монографія. Київ, 2020. 120 с.;
3. Слюсаревський М. Маса, як об'єкт соціально-психологічного пізнання: розпорошений стан і феномен сконцентрованості. Проблеми політичної психології. 2018. Т. 21, № 7. С. 3–29.
4. Психологія мас : конспект лекцій / укладачі: П. І. Сахно, К. С. Сахно. — Суми : Сумський державний університет, 2022. — 116 с. URL: https://document.kdu.edu.ua/info_zab/053_1511.pdf (дата звернення: 27.03.2024).;
5. Масова свідомість / О. Г. Стегній // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол. : І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. — К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2018. — Режим доступу : <https://esu.com.ua/article-64263> (дата звернення: 20.03.2024);
6. Воронянський О. В., Кулішенко Т. Ю., Скубій І. В. Політологія: підручник. — Харків, ХНТУСГ імені Петра Василенка, 2017. — 180с. URL: <http://kk.nau.edu.ua/article/1456> (дата звернення: 27.03.2024).
7. Політологія: навчально-методичний посібник (у схемах і таблицях) / за наук. ред. проф. В. С. Бліхара. Львів: ПП «Арал», 2018. 540 с. URL: https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/1854/1/%D0%9F%D0%BE%D0%BB%D1%96%D1%82%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%8F_29_10_2018.pdf (дата звернення: 27.03.2024).
8. Грушин Б.А. Массовое сознание: Опыт определения и проблемы исследования.— М.: Политиздат, 1987.— 368 с — (Над чем работают, о чем спорят философы)

9. Дроздовська О. М. Понятійно-категоріальний апарат масової свідомості як різновиду суспільної свідомості. Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії. Запоріжжя, 2009. Вип. 39. С. 121 – 138. URL: <http://surl.li/nmdjs> (дата звернення: 20.03.2024).
10. Політологія у запитаннях і відповідях – 2020 : політолог. слов. URL: <https://subjectum.eu/political/zapit/175.html> (дата звернення: 20.03.2024);
11. Пелепейченко Л. Поняття "Масова свідомість" у проєкції на професійне групування військовиків. Збірник наукових праць Національної академії Національної гвардії України. URL: <http://znp.nangu.edu.ua/article/view/293387/286210> (дата звернення: 20.03.2024).
12. Диктатура / В. П. Горбатенко // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол. : І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. – К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2007. – Режим доступу : <https://esu.com.ua/article-24278> (дата звернення: 27.03.2024).
13. Гурієв С., Трейсман Д. Спін-диктатори. Як змінюються обличчя тиранії в ХХІ столітті. Принстон : Вид-во Принстон. ун-ту, 2022. 360 с.;
14. Сулькин О. «Спин-диктатор» Путин как главная глобальная угроза. ГОЛОС АМЕРИКИ. URL: <https://www.golosameriki.com/a/spin-dictators-book-presentation/6531100.html> (дата звернення: 27.03.2024).
15. Сучасні диктатури вдаються до демократій, але такими не є, - Сергій Гурієв про путіна. Politeka. URL: <https://novosti.politeka.net/uk/380510-sovremennyye-diktatury-pritvoryayutsya-demokratiyami-no-takovymi-ne-yavlyayutsya-sergey-guriev-o-putine> (дата звернення: 27.03.2024).
16. The Economist. For modern autocrats, lying is more useful than killing. The Economist. URL: <https://www.economist.com/culture/2022/04/02/for-modern-autocrats-lying-is-more-useful-than-killing> (date of access: 27.03.2024).
17. Корольова К., Василенко В. Техніки маніпулювання масовою свідомістю. *Вісник студентського наукового товариства Донецького*

національного університету імені Василя Стуса. 2022. Т. 2, № 14. С. 122–124.

18. Іваницька Б., Данилів О. Вплив та значення фейків у світовій історії. *Вісника національного університету "Львівська політехніка"*. 2020. № 4. С. 143–147.
19. Історія "фейкових новин" - BBC News Україна. BBC News Україна. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-42786093> (дата звернення: 01.12.2024).
20. Согласно соцопросам, большинство россиян поддерживают войну. Но в реальности сторонники вторжения могут быть в меньшинстве. Как объяснить этот парадокс? Материал проекта Re:Russia – Meduza. *Meduza*. URL: <https://meduza.io/feature/2023/03/08/soglasno-oprosam-bolshinstvo-rossiyan-podderzhivaet-voynu-no-v-realnosti-yarye-storonniki-agressii-mogut-byt-v-menshinstve-kak-stal-vozmozhen-takoy-paradoks> (дата звернення: 08.12.2024).
21. Дев'ять принципів пропаганди: референт доктора Геббельса сформулював кредо свого шефа. *U.P.M.P.* URL: <https://upmp.news/ua-in-ukraine/dev-yat-printsipiv-propagandi-referent-doktora-gebbelsa-sformulyuvav-kredo-svogo-shefa/> (дата звернення: 08.12.2024).
22. Мороз Е.В. Право и власть в тоталитарном государстве (на примере анализа политико-правовых доктрин большевизма и национал-социализма). *Право и образование*. 2009. № 9. С. 129–141.
23. Шмитт К. Государственный закон в новом контексте. Моссе Дж. *Нацизм и культура. Идеология и культура национал-социализма*; пер. с англ. Ю.Д. Чупрова. М.: ЗАО Центрполиграф, 2010. С. 374–378.
24. Дмитрашко С. Стратегії впливу на масову свідомість у націонал-соціалістичній Німеччині. *ВІСНИК НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. 2018. № 2 (38). С. 12–17.

25. Ширер, Вільям. Злет і падіння Третього Рейху. Історія нацистської Німеччини. Том 1 / пер. Катерина Діса, Олександр Надтока. К.: Наш Формат, 2017. — 704 с. — ISBN 978-617-7513-85-7
26. Геффернен М. Значення Європи. Географія та геополітика; пер. з англ. К.: ДУХ І ЛІТЕРА, 2011. 464 с.
27. Нацистська пропаганда. *Holocaust Encyclopedia | United States Holocaust Memorial Museum*.
URL: <https://encyclopedia.ushmm.org/content/uk/article/nazi-propaganda> (дата звернення: 08.12.2024).
28. Совина М. Священник раскрыл причину нежелания украинских пленных идти на обмен. *Lenta.RU*.
URL: <https://lenta.ru/news/2024/03/26/svyaschennosluzhitel-rasskazal-o-nezhelanii-ukrainskih-voennyh-byt-obmenyannymi/> (дата звернення: 08.12.2024).
29. 34 мільйони гривень на облаштування табору: навіщо покращувати умови полонених росіян - Українська Гельсінська спілка з прав людини. *Українська Гельсінська спілка з прав людини*.
URL: <https://www.helsinki.org.ua/articles/34-milyony-hryven-na-oblashtuvannia-taboru-navishcho-pokrashchuvaty-umovy-polonenykh-rosiian/> (дата звернення: 08.12.2024).
30. Гітлер А. Необхідність пропаганди. Моссе Дж. Нацизм і культура. Ідеологія і культура націонал-соціалізму; пер. з англ. Ю.Д. Чупрова. Чупрова. М.: ЗАТ Центрполіграф, 2010. С. 137-146.
31. Радянська пропаганда. *Національний музей Голодомору-геноциду*.
URL: <https://holodomormuseum.org.ua/radianska-propahanda/> (дата звернення: 08.12.2024).
32. Ностальгія по СРСР. Левада-Центр: От мнений – к пониманию. URL: <https://www.levada.ru/2021/12/24/nostalgiya-po-sssr-3/> (дата звернення: 08.12.2024).

33. Ностальгія по ССРСР. *Левада-Центр: От мнений – к пониманию*. URL: <https://www.levada.ru/2018/12/19/nostalgiya-po-sssr-2/> (дата звернення: 08.12.2024).
34. Радянське чи російське? Як Росія через символи повертається в СРСР - BBC News Україна. *BBC News Україна*. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-59189005> (дата звернення: 08.12.2024).
35. Редакція Т. Пропагандистські плакати часів Холодної війни. *ТСН.ua*. URL: <https://tsn.ua/ampstories/propagandistski-plakati-chasiv-holodnoyi-viyni> (дата звернення: 08.12.2024).
36. Коцур Л. М. Формування негативного образу НАТО: радянська пропаганда та пострадянська риторика. *Науковий журнал «Політикус»*. 2020. № 2. С. 94–96..
37. Образ врага в советской пропаганде, 1945–1954 гг. / А. В. Фатеев; Рос. акад. наук, Ин-т рос. истории. Москва: ИРИ, 1999. 261 с.
38. Pap, A. L. (2018). *Democratic decline in Hungary: law and society in an illiberal democracy*. Routledge. 180 p.
39. Magyar B. (2016). *Post-Communist Mafia State: The Case of Hungary*. Central European University Press. 336 p.
40. Viktor Orbán's Speech at Băile Tușnad (Tusnádfürdő) of 26 July 2014. The Budapest Beacon. URL: <https://budapestbeacon.com/full-text-of-viktor-orbans-speech-at-baile-tusnad-tusnadfurdo-of-26-july-2014/>(дата звернення: 01.12.2024).
41. Haraszti M. Viktor Orbán's Propaganda State/ Brave New Hungary. Mapping the System of National Cooperation. J. M. Kovács, T. Balazs (eds). Lexington Books, 2020. P. 211–225.
42. Угорське Громадянство для Закарпатців. *Prikhodko&partners* URL: <https://prikhodko.com.ua/my-i-zmi/my-i-zmi/stattya/ugorske-gromadyanstvo-dlya-zakarpatcziv/> (дата звернення: 08.12.2024).

43. Орбан одягнув шарф із «Великою Угорщиною» – у МЗС України відреагували. *Укрінформ - актуальні новини України та світу*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3619499-orban-odagnuv-sarf-iz-velikou-ugorsinou-u-mzs-ukraini-vidreaguvali.html> (дата звернення: 08.12.2024).
44. Європейська правда. Шкільна пропаганда Віктора Орбана. Як Угорщина виховує покоління, вороже до України. *Європейська правда*. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2022/09/7/7146307/> (дата звернення: 08.12.2024).
45. Державна митна служба України - офіційний сайт. Показники зовнішньої торгівлі України. *BI - Customs UA*. URL: <https://bi.customs.gov.ua/uk/trade/> (дата звернення: 08.12.2024).
46. Які економічні відносини Україна і Росія зберегли після початку війни? - *BBC News Україна*. *BBC News Україна*. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-65121121> (дата звернення: 08.12.2024).
47. Бюро аналізу політики. Образ українців в російських серіалах – Бюро аналізу політики. *Головна – Бюро аналізу політики*. URL: <https://politanalyk.com/documents/obraz-ukraintsiv-v-rosiiskykh-serialakh.html> (дата звернення: 08.12.2024).
48. Мета псевдоідеології «русский мир». *Блог Павла Лисянського*. URL: https://lb.ua/blog/pavel_lisianskiy/566668_meta_psevdoideologii_ruskiy_mir.html (дата звернення: 08.12.2024).
49. Радіо Свобода. Колишнього президента Чечні Зелімхана Яндарбієва убито сьогодні у Катарі. Його автомобіль підірвали. *Радіо Свобода*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/912640.html> (дата звернення: 08.12.2024).
50. Кінша Д. Убивство Литвиненка та отруєння Ющенка. США розсекретили документ про санкціоновані Путіним операції за кордоном. *Суспільне*

новини. URL: <https://suspilne.media/886561-ssa-rozsekretili-dokument-pro-sankcionovani-putinim-vbivstva-za-kordonom/>.

51. Скаврон Б. Хто і навіщо “вбив” Навального – огляд. *TCH.ua*. URL: <https://tsn.ua/exclusive/hto-i-navischo-vbiv-navalnogo-oglyad-2515648.html> (дата звернення: 08.12.2024).
52. Убийство Немцова: в год до смерти за ним следили те же сотрудники ФСБ, что за Навальным - BBC News Русская служба. *BBC News Русская служба*. URL: <https://www.bbc.com/russian/news-60880035> (дата звернення: 08.12.2024).
53. The Bell. Следственный комитет рассмотрел экстремизм в лайках в соцсетях. *The Bell*. URL: https://thebell.io/sledstvennyj-komitet-rassmotrel-ekstrimizm-v-lajkah-v-sotssetyah?utm_source=telegram.me&utm_medium=social&utm_campaign=realnyy-srok-v-rossii-teper-mozhno-polu (дата звернення: 08.12.2024).
54. Ромашенко С. В России "международное движение ЛГБТ" записали в террористы – DW – 22.03.2024. *dw.com*. URL: <https://www.dw.com/ru/v-rossii-mezdunarodnoe-dvizenie-lgbt-zapisali-v-terroristy/a-68646984> (дата звернення: 08.12.2024).
55. Сел за мемасик. Как в России наказывают за "экстремизм" в соцсетях - BBC News Русская служба. *BBC News Русская служба*. URL: <https://www.bbc.com/russian/news-45062731#:~:text=Безоговорочный%20лидер%20по,выхода%20в%20интернет> (дата звернення: 08.12.2024).
56. Радіо Свобода. У Росії набрав чинності закон, що дозволяє масово оголошувати людей «іноагентами». *Радіо Свобода*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-rosia-inoahenty/32157473.html> (дата звернення: 08.12.2024).
57. ТСН Редакція. Сакральна географія. Російський канал прирівняв Путіна до Македонського. *TCH.ua*. URL: <https://tsn.ua/svit/sakralna-geografiya->

- rosiyskiy-kanal-pririvnyav-putina-do-makedonskogo-478591.html (дата звернення: 08.12.2024).
58. ТСН Редакція. Візити Путіна до України: у Росії вигадали легенду про «надздібності» диктатора. *ТСН.ua*. URL: <https://tsn.ua/svit/rosiyska-propaganda-rozpovsyudzhuye-legendu-pro-nadzdibnosti-putina-2313757.html> (дата звернення: 08.12.2024).
59. ТСН Редакція. Машо, як же так: Захаровій у прямому ефірі наказали не коментувати удар по Україні (відео). *ТСН.ua*. URL: <https://tsn.ua/ukrayina/masha-yak-zhe-tak-zaharoviy-u-pryamomu-efiri-nakazali-ne-komentuvati-udar-po-ukrayini-video-2706366.html> (дата звернення: 08.12.2024).
60. «Азовці» во время боев в Мариуполе убивали женщин и детей – пленный боевик: *EADaily*. *EADaily*. URL: <https://eadaily.com/ru/news/2023/08/27/azovcy-vo-vremya-boev-v-mariupole-ubivali-zhenshchin-i-detey-plenny-boevik> (дата звернення: 08.12.2024).
61. Украина теперь еще и рассадник педофилии в Европе. Украинский паноптикум сгнил давно. *Украина.ру*. URL: <https://ukraina.ru/20240407/1054355595.html> (дата звернення: 08.12.2024).
62. Насильники в рядах ВСУ. Украинки сами пожалели, что пошли на передовую | *Ямал-Медиа*. *Ямал-Медиа*. URL: <https://yamal-media.ru/narrative/iznasilovanija-vsua> (дата звернення: 08.12.2024).